

Közzététel: 2020. november 10.

A tanulmány címe:

Elméleti és módszertani megfontolások az életminőség, a jóllét kutatásához

Szerző:

KULCSÁR LÁSZLÓ, a Soproni Egyetem Lámfalussy Sándor
Közgazdaságtudományi Karának professzor emeritusa,
az iASK, Institute of Advanced Studies Kőszeg kutatója
E-mail: la.kulcsar@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.20311/stat2020.11.hu1239>

Az alábbi feltételek érvényesek minden, a Központi Statisztikai Hivatal (a továbbiakban: KSH) *Statisztikai Szemle* c. folyóiratában (a továbbiakban: Folyóirat) megjelenő tanulmányra. Felhasználó a tanulmány vagy annak részei felhasználásával egyidejűleg tudomásul veszi a jelen dokumentumban foglalt felhasználási feltételeket, és azokat magára nézve kötelezőnek fogadja el. Tudomásul veszi, hogy a jelen feltételek megszegéséből eredő valamennyi kárért felelősséggel tartozik.

1. A jogszabályi tartalom kivételével a tanulmányok a szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. törvény (Szt.) szerint szerzői műnek minősülnek. A szerzői jog jogosultja a KSH.
2. A KSH földrajzi és időbeli korlátozás nélküli, nem kizárólagos, nem átadható, térítésmentes felhasználási jogot biztosít a Felhasználó részére a tanulmány vonatkozásában.
3. A felhasználási jog keretében a Felhasználó jogosult a tanulmány:
 - a) oktatási és kutatási célú felhasználására (nyilvánosságra hozatalára és továbbítására a 4. pontban foglalt kivétellel) a Folyóirat és a szerző(k) feltüntetésével;
 - b) tartalmáról összefoglaló készítésére az írott és az elektronikus médiában a Folyóirat és a szerző(k) feltüntetésével;
 - c) részletének idézésére – az átvevő mű jellege és célja által indokolt terjedelemben és az eredetihez híven – a forrás, valamint az ott megjelölt szerző(k) megnevezésével.
4. A Felhasználó nem jogosult a tanulmány továbbértékesítésére, haszonszerzési célú felhasználására. Ez a korlátozás nem érinti a tanulmány felhasználásával előállított, de az Szt. szerint önálló szerzői műnek minősülő mű ilyen célú felhasználását.
5. A tanulmány átdolgozása, újra publikálása tilos.
6. A 3. a)–c.) pontban foglaltak alapján a Folyóiratot és a szerző(ke)t az alábbiak szerint kell feltüntetni:

„*Forrás: Statisztikai Szemle* c. folyóirat 98. évfolyam 11. számában megjelent, **Kulcsár László** által írt, **'Elméleti és módszertani megfontolások az életminőség, a jóllét kutatásához'** című tanulmány (link csatolása)”

7. A Folyóiratban megjelenő tanulmányok kutatói véleményeket tükröznek, amelyek nem esnek szükségképpen egybe a KSH vagy a szerzők által képviselt intézmények hivatalos álláspontjával.

Kulcsár László

Elméleti és módszertani megfontolások az életminőség, a jóllét kutatásához*

Theoretical and methodological considerations for research on quality of life and well-being

KULCSÁR LÁSZLÓ, a Soproni Egyetem Lámfalussy Sándor
Közgazdaságtudományi Karának professzor emeritusa,
az iASK, Institute of Advanced Studies Kőszeg kutatója
E-mail: la.kulcsar@gmail.com

A tanulmány célja, hogy elméleti és módszertani (nem technikai) felvetésekkel kérdéseket fogalmazzon meg a témával kapcsolatban, valamint egyben vitára készítse a jóllét (életminőség) kutatóit. A szerző az életminőség és a jóllét fogalmának vizsgálatával kezdi a vonatkozó szakirodalmat kritikai áttekintését. Az életminőség és a jóllét fogalmát szinonimaként kezeli. A szakirodalmat egyaránt jellemzi a fogalmi zűrzavar és ennek megfelelően az életminőség, a jóllét empirikus kutatása során megfigyelhető a félreértelmezések sokasága. A nemzetközi szakirodalomban és a nemzetközi szervezetek (OECD [Organisation for Economic Co-operation and Development – Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet], EU [Európai Unió], ENSZ [Egyesült Nemzetek Szervezete] stb.) gyakorlatában több „megoldás” született, de mindegyik beleütközött abba a kérdésbe, hogy mi a különbség a „szubjektív” és az „objektív”, valamint a „társadalmi” és az „egyéni” jóllét között. Abban már régóta egyetértés van, hogy a gazdasági mutatószámok nem jelzik jól az emberek jóllétét, abban azonban nincs, hogy vajon a „GDP-n túl”¹ milyen dimenziók és azok alapján milyen mutatószámok lennének megfelelők. Ez a probléma arra utal, hogy jelenleg nincs egy olyan paradigma, amely alapján a konceptuális és a módszertani nehézségek kiküszöbölhetők lennének, legalábbis részben. A cikk egy új paradigma felvázolására tesz kísérletet.

TÁRGYSZÓ: életminőség – jóllét, módszertan, paradigma

* A tanulmány „Az életminőség-fejlesztés új paradigmái a 21. században” című konferencia plenáris előadásának anyagán alapul. Az esemény az MTA Veszprémi Területi Bizottsága, Gazdaság-, Jog- és Társadalomtudomány Szakbizottsága, valamint a Stratégiakutató Intézet szervezésében 2019. november 21–22-én Veszprémben zajlott. A konferencia szervezőbizottságának elnöke *Garaczi Imre* volt.

A szerző köszönettel tartozik a két anonim lektornak a kézirat jobbítása érdekében tett javaslataikért, szakmai tanácsaikért.

¹ Bruttó hazai termék (gross domestic product, GDP).

The study aims to formulate questions about the concept of well-being (quality of life) from theoretical and methodological (non-technical) points of view, and to raise doubts based on the results of various research. It begins with a critical review of literature by examining the concepts of quality of life and well-being that are treated as synonyms by the author. The scientific literature is characterized by conceptual confusion, consequently a multitude of misinterpretations can be observed in the empirical research of quality of life and well-being. To overcome this, several ‘solutions’ have emerged in the international literature and in the practice of international organizations (OECD, EU, UN). However, each has been confronted not only with the question of what the difference is between ‘subjective’ and ‘objective’ as well as ‘social’ and ‘individual’ well-being but also with the international cultural context. There has long been a general agreement that economic indicators do not give good prediction of people’s well-being but there is no consensus on what dimensions ‘beyond GDP’ and what measures would be appropriate. This suggests that there is currently no paradigm by which conceptual and methodological difficulties could be (at least partly) eliminated. The study attempts to outline a new model for studying well-being (quality of life).

KEYWORD: quality of life – well-being, methodology, paradigm

Lassan száz éve már – ha a klasszikus szerzőket, például *Arisztotelészt* vagy *Erasmust*, nem számítjuk –, hogy az antropológia, a szociológia, a pszichológia napirenden tartja a jóllét² körüli tudományos vitát, s később csatlakozott körükbe a közgazdaságtan is (*Sapir* [1964]). Sapir véleménye azonban csak részben felel meg a valóságnak, hiszen a közgazdaságtan klasszikus képviselői közül többen, mint például *Adam Smith*, a morálfilozófia területéről érkeztek, és éppen ezért nagy jelentőséget tulajdonítottak az etikai kérdéseknek, a boldogságnak, a jólétnek. Az viszont teljesen megfelel a valóságnak, hogy az 1930-as évek második felétől élénkült fel újra a vita az életminőség kérdéséről az Egyesült Államokban, lényegében ugyanakkor, amikor a *Simon Kuznets* által megalkotott, majd a kétkedőket legyőző GDP elindult a diadalútjára (*Kuznets* [1934]). Érdekes egybeesés ez, ami azt igazolja, hogy a tudományosság – legyen az bármilyen vonatkozású – komoly szerepet játszik a gazdaság és a társadalom alakulásában.³

Nem kis részben annak következtében élénkült fel a tudományos vita az életminőség kérdéséről, hogy a pszichológusok és a szociológusok felhívták a figyelmet az amerikai katonák felkészítésében és harckészültségében, harci teljesítményében szerepet játszó személyiségi és társadalmi vonatkozásokra (*Evans* [1994]). A vita

² Az életminőség (quality of life) és a jóllét (well-being) fogalmát szinonimaként használom.

³ A fejlődés GDP-re alapozott paradigmája a XX. század utolsó évtizedeiben, majd a XXI. század elején „megrendítő ütések” kapott. Az egyik ilyen ütést *Dabóczy* [1998] vitte be a magyar tudományosság „ringjében”.

még máig is tart, elsősorban a közgazdászok és a társadalomtudósok között (Szántó *et al.* [2016], Jenkins [2019]). Diener, aki már korábban észlelte ezt a vitát, kezdeményezte ugyan a diskurzus hangsúlyának és irányának újragondolását (Diener [2009a]), de sajnos kevés eredménnyel.

Ennek az írásnak az a célja, hogy egy kicsit elbizonytalanítsa az életminőség, a jóllét fogalmával operáló kutatókat, ha mérni akarják ezt a társadalom állapotára és az egyénre is jellemzőnek tartott helyzetet. További okot adunk a szóban forgó fogalomról való gondolkodásra és empirikus megközelítésének értékelésére akkor is, ha nemcsak pillanatképet akarunk készíteni erről az állapotról, s azt összehasonlítani más állapotokkal, hanem változást, tehát dinamikát akarunk vizsgálni. Nemcsak azért létezik ez a bizonytalanság, mert a fontosnak tartott társadalmi, gazdasági jellemzők nagyon lassan változnak (Nagy–Koós [2014], Győri–Miklé [2017]), mint például a területi egyenlőtlenségek, s azon belül a humán erőforrások állapotában mutatkozó területi eltérések makacsul tartják magukat (Obádovics–Kulcsár [2004], Nemes–Nagy–Tagai [2009], Tóth [2013], Dusek–Lukács–Rácz [2014], Fertő–Varga [2014], Farkas–Kovács [2018]), hanem azért is, mert a kutatók gondolkodásában évtizedek óta sokszor egymással nehezen összeegyeztethető nézetek fogalmazódnak meg az életminőséggel kapcsolatban, amelyek azután igen különböző empirikus vizsgálatokban öltenek testet.

Mindezek a dilemmák vezettek oda, hogy áttekintve a hazai és nemzetközi szakirodalmat, kérdéseket vessünk fel az életminőség fogalmával és empirikus vizsgálatával kapcsolatban. Kicsit másképpen is fogalmazhatnánk: merjük-e mérni az életminőséget, vagy nem? A válasz egyrészt költői, mivel rengeteg méréssel találkozhatunk, de másrészt viszont nem is olyan egyszerű. Több fontos fogalom definíciójába belefoglaltatik az életminőség, annak fontossága, javítása, fejlesztése mint kijelölt cél stb. Ezek a tanulmányok, policy anyagok azonban nem vállalnak nagy kockázatot, mivel az életminőség fogalmát eddig nem sikerült megnyugtatóan tisztázni az empirikus kutatómunka számára (Michalos [2004]), illetőleg sok elfogadható megfogalmazás született, amelyek elsősorban a szerzők számára voltak kielégítőek. A következőkben tárgyalandó kérdések tisztázása nemcsak a tudományosság szempontjából fontos tehát, hanem a közpolitikának is alapvető érdeke reális képet kapni a jóllét, az életminőség alakulásáról. A tanulmány elsősorban a nemzetközi irodalom alapján mutatja meg a témához kapcsolódó elméleti és módszertani, konceptuális problémákat. Magyar szakirodalomra jóval ritkábban hivatkozik, mivel a magyar források is igen gyakran nyúlnak vissza a nemzetközi tapasztalatokhoz.

Általában elfogadott, hogy az emberi jóllétnek három fő dimenziója van: az anyagi-fizikai (a környezetünk adottságai, a gazdasági folyamatok, a jövedelem, az életkörülmények), a társadalmi (a közösségi kapcsolatok, az identitás, a társadalmi és a politikai folyamatok hatásai) és a személyiségi (a személyiség tulajdonságai, a kulturális adottságok és normák). A jólléttel foglalkozó koncepciók két tisztán

értelmezhető típusba sorolhatók: 1. a személyes (családi) helyzetet, tulajdonságokat, azok értékelését magukba foglaló megközelítésekbe, 2. a nagyobb területi egységek (ország, régió) elemzésére, értékelésére vonatkozóba. Van azonban egy harmadik csoportja a szóba jöhető indikátoroknak, amelyek nem gazdasági folyamatokat vagy fizikai állapotokat jellemeznek, és nem az egyéni élet tulajdonságaira vonatkoznak, hanem a szűkebb települési környezet társadalmi viszonyait érintik (közösségi élet, szolidaritás, identitás, kötődés stb.). A két tiszta konceptuális megközelítés képviselőinek mindegyike törekszik e harmadik szféra bevonására az alkalmazott indikátorok közé. Véleményünk szerint ez a csoport – amely az adott egyént körülvevő szűkebb „társadalmi klímára” vonatkozik – az első koncepciótípust támogatja, ahhoz áll közelebb. A továbbiakban ezt az értelmezést követjük.

Mindezekkel nem teljesen egyező megfogalmazások is születtek, mint például azok, amelyek az életminőség, a jóllét és az életkörülmények közötti különbségeket hangsúlyozták. Az életkörülmények hozzájárulnak az életminőséghez, de majd látjuk, nem azonosak vele (Agostini–Fantini [2008]). Mások, mint például Crooker és Near [1998] megállapították, hogy az elégedettség és a boldogság sem ugyanaz, mivel ellentétesen mozognak az életkor alakulásával. Lehet természetesen ezeket a dimenziókat bővíteni, másként megfogalmazni, de a lényeg az, hogy az életminőség és jóllét olyan indikátorokkal mérhető, amelyek minősítése rendkívül eltérő lehet egy társadalmon belül, és eltérő az egyes társadalmak között is (Colby [1987], Ferriss [2001], Murgas–Klobučnik [2016], Faragó [2016]). Ezeket az indikátorokat az adott társadalom más-más csoportjai különbözőképpen értékelik, tehát ugyanannak a minősítésnek eltérő bázisa lehet.

1. A fogalom eredete és használata

Több szerző írása elején kötelességszerűen, legalább egy mondat erejéig hivatkozik Arisztotelészre, aki ugyan nem a jóllét, hanem a boldogság fogalmáról (*eudaimonia*-boldogság-önmegvalósítás) értekezve annak többes jelentését hangsúlyozta, amelyet egyébként a rá hivatkozók többsége el is szokott felejteni. Az első, amit Arisztotelész nagyon fontosnak tartott, a polisz polgárának társadalmi felelősségvállalása, benne élése a közügyekben, együttműködése a többi polgárral, a közösségért végzett munkája (*az erény*), azaz olyan társadalmilag fontos tevékenységek, amelyekkel elérhetjük a boldogságot. Nem nehéz ebben felfedezni a társadalmi kapcsolatok, az involváltság, az együttműködés, a szolidaritás korai formákban való megjelenését. A boldogság másik fő dimenziója Arisztotelész szerint az egyén önmegvalósítása, amelyet az élvezetek, az örömeik okoznak számára (*hedonizmus-*

gyönyör).⁴ Míg az előbbi dimenziót a társadalmi jóllét indikátorainak is szokták nevezni, az utóbbi inkább a személyes, a pszichológiai jóllét indikátorait tartalmazza. Ezt a kettősséget képviselte tanulmányában közel fél évszázada *Gerson* [1976] is, aki a jóllét, az életminőség fogalmával kapcsolatban megkülönböztette egyrészt az ún. transzcendentális (átfogóbb szintű), másrészt pedig az individuális jellemzőket. Az előbbi az egyén helyét vizsgálja a társadalomban: milyen szerepet tölt ott be, és milyen tevékenységeket végez, mely társadalmi intézmények hatása jelentős, az utóbbi pedig a kívánt vagy elvárt egyéni teljesítményeknek való megfelelés sikerességére vonatkozik. Mivel az egyéni és a közösségi érdekek, normák gyakran elentmondásba keverednek, *Gerson* egy harmadik megközelítést tartott hatékonynak, amely középpontjában az önmérséklet és a mások szempontjainak lehetőséget biztosító közös tevékenység iránti elkötelezettség áll.

Diener és *Suh* [1997] is nagyon fontosnak tartották a filozófia hozzájárulását a jóllét elméletéhez a következő szempontok alapján. A fogalom egyik megközelítését vallásfilozófiai indíttatásúnak jelezték, ahol bizonyos ideális, normatív viselkedésmódozatok határozzák meg azt, hogy valaki „jó életet” él, vagy sem. Például segít másoknak, betartja a tízparancsolatot, önzetlen, szeretetteljes. A másik filozófiai háttér *Kant* nézetrendszere jelenti, ahol a „jó élet” racionális megfontolások eredménye. Mint például az a megfontolás, hogy bizonyos dolgok léte, fizikai körülmények biztosítása (infrastruktúra, szolgáltatások, „okos” kormányzás, „okos” település stb.) kétségbevonhatatlanul mutatja az élet minőségét. A harmadik felfogás, amely szintén rendelkezik filozófiai háttérrel (egzisztencializmus), a preferenciákkal, a választásokkal kapcsolatos elégedettségen alapul, azaz az egyén élete során többnyire jónak ítéli döntéseit. Az emberek képesek erőforrásaikat figyelembevéve vágyaiknak, törekvéseiknek megfelelő döntéseket hozni. Ha tapasztalataik jók, egybeesnek vágyaikkal, akkor az étellel való elégedettségük magas fokú.

Arisztotelész gondolataira támaszkodik *Sen* [1993] jóllét-megközelítésének (capability approach) elméleti megfogalmazása is, amelyet *Bajmóczy* [2012] és *Bajmóczy et al.* [2014] „képességszemléletnek” nevezték. *Sen* arra az egyenlőtlenség halmazra koncentrált, amely az ember által folytatott tevékenységek (functionings) és a képességek (capabilities) közötti feszültségekre vonatkozik. Megfogalmazásában a cél az értékeknek megfelelő cselekedetek megvalósítása, amely elvezethet a jólléthez. A képességek hozzásegítenek bennünket ahhoz, hogy a tevékenységeket összhangba hozzuk a céllal. Azt, hogy ki vagy kik határozzák meg ezeket az értéke-

⁴ A hedonizmus, a gyönyör fogalmát nem a mai köznapiság értelmében kell tekintenünk. Arisztotelész szerint gyönyört okozhat egy számunkra fontos teljesítmény elérése, munka, feladat tökéletes elvégzése, életvitelünkkel való elégedettség is. A hedonizmusnak ez a felfogása már sokkal közelebb áll a jóllét egyes mai felfogásához. Arisztotelész szól még a harmadik fontos dimenzióról is, a filozófusi tevékenységről, amely „az igazságra vonatkozó szemlélődéssel” foglalkozik, de ez a dimenzió rendszerint hiányzik a tárgyunkra vonatkozó szakirodalomból.

ket, az az egyik igen lényeges kérdés. Sen szerint ez a közösségek dolga, amelyek egy kulturális és történeti folyamat termékeként foghatók fel, s mint ilyenek, időben sem állandók. Ez a megközelítés *Bajmóczy* [2012] és *Bajmóczy et al.* [2014] szerint termékenyítően hat a helyi gazdaság fejlesztésével kapcsolatban is. Számunkra pedig azért fontos, mert egyrészt megerősíti azokat a felfogásokat, amelyek a kulturális és regionális sajátosságoknak nagy jelentőséget tulajdonítanak a jóllét értelmezésében, s többek között relativizálják a különböző nemzetközi jóllétskálák érvényességét, valamint a szubjektív elemekre, nem pedig az eszközökkel, termékekkel való ellátottságra irányítják a figyelmet. A személyiségi jegyek, a képességek, valamint a tevékenységek viszonyát az adott környezet nyújtotta lehetőségekkel együtt vizsgálja. Van azonban egy további fontos kritériuma a jóllétnek Sen szerint, mégpedig a választás szabadsága. Annak szabadsága, hogy az ember a tevékenységeinek kombinációi és a képességei által nyújtott lehetőségek kihasználása révén elérheti azt a célt, amelyet fontosnak tart. Ahogy *Karimi, Brazier* és *Basarir* ([2016] 795. old.) megjegyzi: „Az egyén jólléte javítható, ha több választási lehetőséggel rendelkezik. Például, aki választhat több állás, karrier között, az jobb helyzetben van, mint akinek a lehetősége csak egy álláshelyre, karrierre korlátozódik, akkor is, ha mindkét személy ugyanazt részesíti előnyben”. Továbbá szerintük Sen megközelítése alapján egészen más kérdéseket kellene fogalmazni a kérdőívekben, mint a hagyományos boldogság- vagy jóllétkutatásoknál.

Vlaev és *Elliott* [2014], részben hasonlóan a korábbiakhoz, szintén több dimenziót azonosítanak a jóllét fogalmával kapcsolatban. Az egyik az objektív tényezők csoportja: az egészség, az oktatás, a ruházkodás, az étkezés stb. A másik az elégedettséghez szükséges dolgok és a hozzájuk kapcsolódó preferenciák, amelyeket *Ringen* [1995] már jóval korábban hangsúlyozott, a harmadik pedig az egyén mentális állapota.

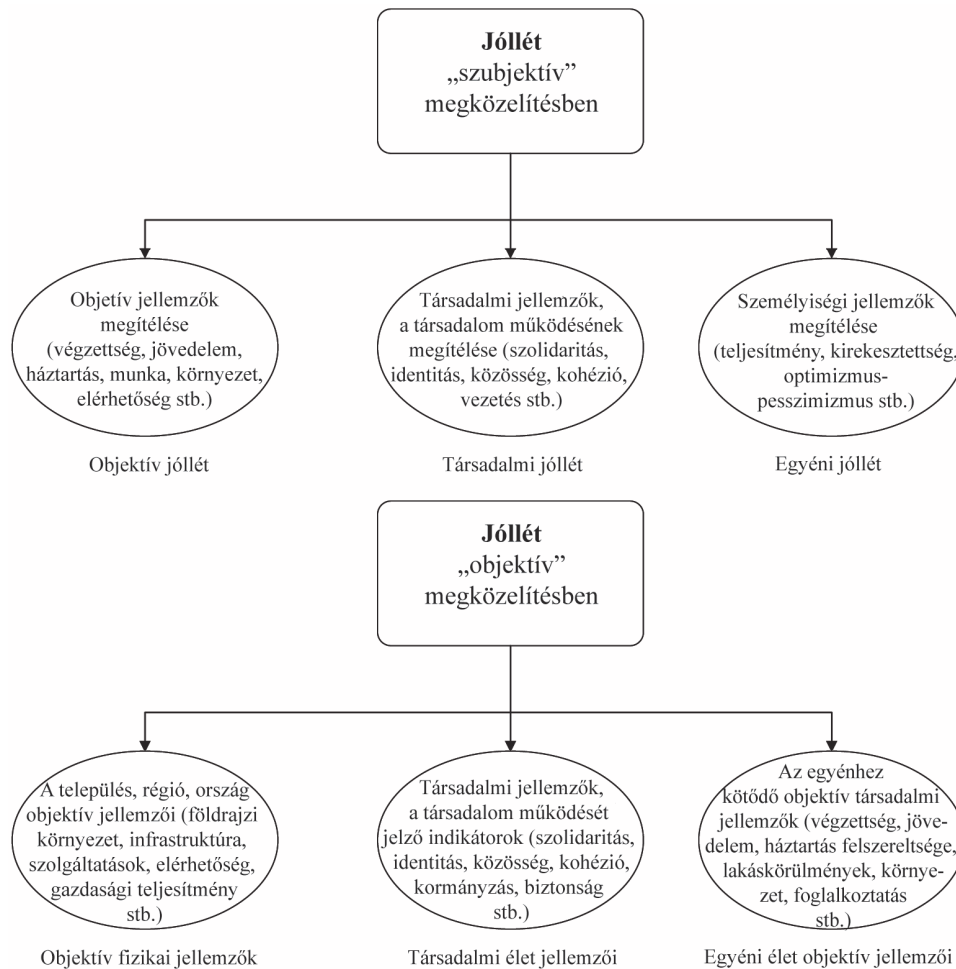
Az tehát már látható, hogy a boldogság korántsem egydimenziós fogalom, mint ahogy a jóllét sem az. A „szubjektív” és az „objektív” jóllét vagy a „társadalmi és egyéni” jóllét megkülönböztetése számos kérdést vet fel. Mindkét fogalom sok tanulmányban sokféle, eltérő jelentéssel rendelkezik. Vajon mennyire szubjektív az egyén állásfoglalása saját életéről, ha elgondoljuk, hogy a szocializációban közvetített társadalmi, strukturális, valamint környezeti hatások nagymértékben meghatározzák, hogy mi „jön bentről kifelé”, ahogy *Bernstein* [1998] megjegyezte. Azaz az ember cselekedeteinek, értékrendszerének sajátosságai nemcsak a belső személyiségi vonásai által befolyásoltak. Más oldalról az objektív tényezők sem olyan objektívek, ahogy gondoljuk, mivel vagy van valakinek számítógépe, bizonyos jövedelme stb., vagy nincs, továbbá vagy van az utcájában csatorna, vagy nincs, de mindezek hozzájárulása a jólléthez csak az egyén értékelésén keresztül nyer kisebb-nagyobb jelentőséget.

Vajon a jóllét jellemezhető-e társadalmi állapotjellemzőként, vagy azok az indikátorok, amelyeket annak gondolunk, egyszerűen csak az egyenlőtlenség különböző dimenziói? Mivel a jóllét minőségi, nem mennyiségi fogalom, akárcsak a boldogság, mérhető-e ilyen egyszerű módon a társadalmi jóllét? *Giovannini és Rondinella* [2018] véleménye szerint nem, mivel társadalmi szinten a jóllét olyan jelenségek (társadalmi kohézió, társadalmi kirekesztettség, társadalmi identitás stb.) bonyolult szövevénye eredményeként létrejött dinamikus reflexív állapot, amelyre elsősorban az adott társadalom történeti, kulturális és regionális összetevői gyakorolnak hatást. Ahogyan *Bowling és Windsor* ([2001] 55. old.) megjegyezték, „az életminőség különböző dolgokat jelent különböző embereknek”. Ennek a felvetésnek viszont már komoly módszertani jelentősége van a jóllétkutatás szempontjából. Egyébként *Bernstein* véleménye szerint az *Arisztotelész* által felvetett boldogságdimenziók többnyire eltérő mértékben vannak jelen az egyéneknél, és mutatkoznak meg cselekedeteikben. Ami viszont azt jelenti, hogy ha valaki boldognak, elégedettnak mondja magát, homályban marad: vajon mely boldogságdimenzió hatása volt döntő ebben a véleményben. A jóllét fogalmának meghatározásánál tulajdonképpen mindhárom jelző (objektív–társadalmi–egyéni) számos félreértésre adott és ad okot. Jól világítja meg ezek egy részét a *KSH* [2018] tanulmánya. Az egyik az „objektív” jelző, amely egyrészt arra utalhat, hogy egy térségnek sajátos jellemzői, például infrastruktúrája, intézményi ellátottsága a jóllét egyik jelzője (*Gáspár* [2013]). Az ilyen értelmezések nem ritkák a szakirodalomban. Erre épül a legtöbb nemzetközi jóllétvizsgálat módszertana, esetleg néha a statisztikai mutatók mellé beemelik a Gallup vagy az Eurostat felméréseinek néhány változóját, hogy az ún. objektív és szubjektív jóllét dimenzióit egyaránt tartalmazzák (*Stanojević–Benčina* [2019]). Másrészt olyan tényezőket értenek alatta, amelyek egy személy szempontjából valóban egy bizonyos nézőpontból objektívek, mint például a lakóhely, a jövedelem, az iskolai végzettség, a villanyszámla nagysága, az internet elérése, a lakóterület nagysága stb. Azonban ilyenkor a szerzők nem veszik figyelembe, hogy az objektív jóllét dimenziója mindezek minősítését jelenti, akárcsak a térségi jellemzők esetében, nem pedig azok fizikai létét, nagyságát. Egy másik felfogás szerint az objektív jelző nem az előző értelmezésekkel azonos, hanem azokkal a cselekedetekkel, aktivitással, amelyek az önmegvalósítást szolgálják, és a társadalom, a közösség számára értéket képviselnek (*Adler et al.* [2017]). Ez az utóbbi felfogás már közel áll *Sen* korábban ismertetett elméleti megközelítéséhez. A „társadalmi” jelző is hasonlóan sokjelentésű a szakirodalomban, mivel a szerzők egy része egyenesen az előbb említett területi tényezőkkel azonosítja (országos, térségi stb.).

Mondhatnánk, hogy létezik egy alapvetően pszichológiai megközelítése a jóllétnek, amely bizonyos mértékben elszakad, elválik az „objektív” állapotoktól, valamint létezik egy másik, gazdasági megközelítés, amely arra koncentrál, hogy milyen körülmények között élnek az emberek a különböző társadalmakban. Sajnos a helyzet

nem ilyen egyszerű. Ha el is tekintünk a fogalmak eltérő használatától, akkor is fennmarad a kérdés: milyen a viszony az 1. ábrában szemléltetett két irányzat között? Talán ugyanaz mind a kettő, vagy nyugodtan felcserélhető? Vagy ugyanannak a dolognak a két oldala, attól függ, honnan nézzük?

1. ábra A jóllét fogalmi megközelítései
(Definitions of well-being)

A pszichológiai, jobban mondva a szociálpszichológiai iskola követői szerint a jóllét alapvetően szubjektív jelenség, amely a történelmi, kulturális folyamatokból eredeztethető, és az értékrendszeren keresztül szemléli, minősíti a ráható körülményeket. A másik, a gazdaságtani megközelítés egyfelől lényegesen könnyebb hely-

zetben van, mivel a számításba jöhető statisztikai adatok jelentős többsége évekre visszamenően rendelkezésre áll. A gazdaságtudományok statisztikai kompetencia-szintje magas, módszerei gyorsan fejlődnek. Elfogadottak a nemzetközi szakmai és politikai életben. Az egyik hátrányuk a statisztikai fogalmak (nem a módszerek) eltérő értelmezéséből fakad, amelyet, ha közelebbről is megvizsgálunk, a kulturális különbségekhez jutunk. Jól jellemzi ezt a helyzetet az *RWJF* [2018] jelentése és az abban foglalt esettanulmányok a világ minden tájáról. A másik kedvezőtlen körülmény az, hogy ezek az elemzések többnyire reprodukálják a fejlettségi mintázatokat, azaz azt sugallják, hogy a fejlettebb területek, országok, régiók lakosságának életminősége is fejlettebb.

Innen már csak egy lépés az olyan nemzetközi rangsorok előállítása, amelyek egy bizonyos értékrend alapján az ellátottság említett tényezőit tekintik a jóllét indikátorainak egy országban. Lehetséges természetesen, hogy az előbbieken vázolt „szubjektív” modell (lásd az 1. ábrát) indikátorainak mérése nehézségekbe ütközik, de nem mindenkor. A jelentős anyagi erővel rendelkező intézmények esetében, mint például a Gallup, az OECD, az Eurostat, feltehetően nincs ilyen probléma, de az mégsem megoldás, hogy a korlátozott anyagi lehetőségek miatt a „szubjektív” modell megközelítését elhanyagoljuk.

A jóllét fogalmának használata – mint láttuk – meglehetősen elterjedt, sokszor anélkül, hogy a használók komolyabban elgondolkodtak volna meghatározásának tartalmán. Ehhez az is hozzájárul, hogy a szakirodalom sokszor olyan fogalmakkal operál, amelyek mérése empirikus kutatásokban, statisztikákban nem egyszerű feladat. Ilyen például a szinte megfoghatatlan „fejlődés”⁵ vagy az igen bizonytalan „okos város” fogalma, koncepciója, amelyet néhány vonatkozásban az EU által megjelenített támogatáshoz való hozzáférés lehetősége éltet (*Lukács–Csomós* [2020]). Hasonlóan az „élhető város”, az „élhető település” koncepciója körül kialakult felfogások a normatív megközelítések közé tartoznak. Nincs tisztázva többek között az „élhető város” és az „okos város” fogalmak egymáshoz való viszonya (*Nagy et al.* 2015]), de más a viszonyuk a jóllét kérdéséhez is. Az élhető város meghatározásának egyik komponense a jóllét, és az azt mérő indikátorok, az „okos város” esetében pedig az életminőség, a jóllét több esetben célként definiált. Az élhető-ség fogalma erősen kötődik egy területi egység minősítéséhez, lényegében az életminőség értékelésével összefüggésben. A szakirodalomban a már ismert kettősség itt is megtalálható, hiszen az írások egyrésze az egyének értékelését állítja előtérbe, mások a külső szakértők, kutatók (közgazdászok, szociológusok) értékelését tekintik döntőnek az élhetőség meghatározásánál, s ennek alapján választják ki az indikátorokat az elemzéshez (*Mohammad-Reza et al.* [2016]).

⁵ *Welch*-nek például nagyon csúnya véleménye volt a fejlődés fogalmát használókról. „A fejlődés fogalma alig több mint egy lusta gondolkodónak mindent megfogni akaró meghatározása [...] Mint információ-hordozó, a fogalom gyakorlatilag használhatatlan.” (*Welch* [1984] 4. old.)

A fogalmak nem kellő tisztázása a hivatalos dokumentumok esetében is gondot okoz. Így van ez több szakmai írásban is, mint például az „okos várost” a „magas életminőség” jellemzi (Csukás–Szabó [2018], Szendi et al. [2020]). Ez a sajátosság más szakmai anyagokban is megfigyelhető. Barsi [2019] írásában szintén a boldogságot tartja az okos városok egyik lehetséges indikátorának, ahol egyébként igen sok szakirodalmat tekint át, s rávilágít e két fogalom értelmezésének és mérésének nehézségeire. A szakirodalomra vonatkozó kritikája széles körűnek és alaposnak mondható, de a tanulmány címében sejtetett új módszert – a boldogság mérését – nem tekinthetjük fontos hozzájárulásként az okos város tulajdonságainak feltáráshoz. Láthatóan mindkét fogalom körül jókora a zavar, s nagy merészség lenne azt állítani, hogy a boldog emberek rendszerint az okos városokban laknak, vagy az okos városok azok, ahol az emberek többnyire boldogok. Egyébként, ha lenne is statisztikai összefüggés a két tényező között, oksági biztos nem, legfeljebb együttmozgást feltételező összefüggés lehet, amelynek túlértelmezése veszélyeket rejthet. Maga az „okos város” fogalom elég ingadozó tartalmú, vándorol a „mérnöki” megfogalmazások és a „társadalomtudományi” megfogalmazások között még az EU dokumentumaiban is (Russo–Rindone–Panuccio [2014], Baji [2017]). Praktikus és politikai megfontolások miatt meghatározása egyre közelebb kerül a mérnöki, technológiai megfogalmazásokhoz, mivel a kritériumok teljesítése egyértelműbb. Jó példa a fogalomzavar érzékeltetésére Káposzta és Honvári [2019] írása is, amely az ilyen fogalmak nagy csoportját tartalmazza (okos város, okos falu, életminőség, fenntarthatóság, hatékonyság, intelligens növekedés, globalizált világ, okos megoldások – csak néhányat emelünk ki), de sok szakmai anyag sem foglalkozik azzal, hogy milyen nehézségekkel kerülünk szembe, ha a fogalmi „zsonglörködés” helyett pontos és egyértelmű meghatározásokat keresünk, amelyek a mérhetőség kérdésében is segíthetnének a kutatókat. Magyarországon is meg kellene szívnálni Michalos ([2003] 267. old., [2004] 66. old.) régi, de úgy látszik még aktuális figyelmeztetését: „*nagyon határozottan ajánlom a kutatóknak, hogy legyenek sokkal gondosabbak, amikor a fogalmakat használják, és segítségükkel eredményeiket értelmezik*” (kiemelés a szerzőtől).

Beckie és Hayduk [1997] már több mint két évtizede jelezték ezt a problémát, amely már akkor is legalább egy évtizedes volt. Nem csak meglepő tehát az, hogy a címben felvetett kérdés ma is aktuális. Annak idején Beckie és Hayduk egyrészt az egészségi állapotot jelző változókat tartották ebből a szempontból igen jelentősnek, de mindenképpen kiegészítendőnek gondolták a szubjektív személyiségi jellemzőkkel és a környezet társadalmi jellemzőivel. Megközelítésük teljesen helyénvalónak mondható, mivel az egészség általában alapvető értéként jelenik meg az ember számára. Attól persze nem szabad eltekinteni, hogy az egészség fogalmát nem is

olyan egyszerű meghatározni, főleg, ha mérni akarjuk.⁶ A WHO (World Health Organization – Egészségügyi Világszervezet) [2020] megfogalmazása szerint például az egészséget nem egyszerűen a betegségek hiányával kell egyenértékűnek tekinteni, hanem a fizikai, a mentális és a szociális jóllét állapotával. Így tehát az egészség és a jóllét fogalma úgy tűnik azonos (a WHO szerint), s a jóllét mérésénél az egészség dimenziója nem tisztázott, külön nem is kellene szerepeltetni, ha egyetértünk a WHO előző definíciójával. Vannak természetesen mutatók, amelyek valamilyen kapcsolatban vannak az egészségi állapottal, s amelyeket széles körben használnak, bár azok körét illetően sincs mindenben egyetértés. A közbeszédben is elterjedt, hogy bizonyos egészségügyi problémák jelentősen nehezítik az emberek mindennapjait, rontják az életminőségüket, tehát nem lenne szerencsés figyelmen kívül hagyni őket. A WHO megfogalmazása úgy tűnik, szükségtelenné teszi az egészség különálló mérését a jóllét esetében, hiszen maga az egészség nem más, mint a fizikai, mentális és szociális jóllét valamilyen összefoglaló értéke. Milyen módszerrel jutunk el ehhez az értékhez? Hát itt van „a kutya elásva”, ahogy mondani szokták.

Az életminőséget jelző mutatószerkezetek képviselői később kiléptek az egészségi állapot önmagában is összetett területéről, és ezzel a lépéssel kerültek igazán ingoványos talajra. Valószínűleg Beckie és Hayduk is érezte ezt, mivel az általuk kimunkált öt mérési modell közül egyiket sem kiáltották ki győztesnek. Szó sincs arról, hogy a tárgyalt jelenségeket és a tudományos megközelítéseket ne tartanánk fontosnak, amelyek meg-megjelennek e területen. A problémát abban látom, hogy nincs világos és átgondolt koncepció a fogalmak mögött, illetőleg ilyen is van, meg olyan is. Ha közelebb akarunk jutni a fogalom operacionalizálásához, majd a méréshez, akkor a normatív megközelítés – amelyben a policy dokumentumok mintájára bővelkedik például az említett Káposzta–Honvári-tanulmány is – már nem lesz elégséges, még ha „tudományosan” hangzik is. Az életminőség fogalma kedvenc kategóriája a policy jellegű anyagoknak az EU-ban és a magyar kormányzati anyagoknak is. *Michalkó, Kiss és Kovács* [2009] leírják, hogy tanulmányuk megszületésének időszakában és előtte a fogalom (életminőség) több mint 400-szor fordult elő az EU-jogszabályokban, a magyar jogban pedig közel 100 alkalommal. A számokat azóta nyugodtan többszörözhetjük. Az előzőekben tehát láthattuk, hogy a normatív megfogalmazás nem helyettesíti a tartalmat, különösen nem a tudományos kutatás területén.

⁶ *Lantos Zoltán* megjegyzése, miszerint általában nem az egészséget, hanem a betegségeket „mérjük”, igen találó. Az egészséget nehezebb mérni, de nem csak azért, mert mint a következő régi példa mondja: azt meg tudjuk számolni, hogy a viharban hányszor „villámlott”, de azt nem, hogy hányszor „nem villámlott”. A problémát tehát nemcsak az egészség definíciójának mérése jelenti, hanem az is, hogy jelentése, értékelése szubjektív.

2. „Ha a GDP megy felfelé, a boldogság miért megy lefelé?”⁷ – Bonyodalmak a boldogság körül

Huxley [2018] „Szép új világ” című regényében mindenki „folyamatosan boldog”, amiről a tudósok nagy csoportja gondoskodik, mint egyfajta „szakértői kormány” irányítja a társadalmat. Ők szabják meg, hogy mi a boldogság és hogyan lehet a társadalom különböző csoportjainak azt elérni. A boldogságot elemző társadalomkutatók természetesen a valóságban nincsenek ilyen helyzetben, az viszont megfigyelhető, hogy a fogalom használata nem egységes.⁸ Nem véletlenül kezdte a boldogság fogalmával foglalkozó tanulmányát *Veenhoven* ([1991] 8. old.) a következő véleménnyel: „a boldogsággal foglalkozó kutatások története az összevisszaságok története”.

Az első probléma tehát rögtön a fogalommal kapcsolatos. *Ed Diener*, akit a jólét és főként a boldogságkutatás „Jedi-mesterének”, „nagy öregjének” tartanak, kiemelte például a boldogság sokrétű érzésekkel kapcsolatos, de igen bizonytalan fogalmát, amely erőteljesen függ a pszichológiai és a társadalmi tényezőktől, s nem annyira a környezet objektív tényezőitől. A boldogság érzete tehát változó és sok forrásból származhat. *Glatzer* [2000] határozottan megkülönböztette a jóllétet a boldogságtól a következő módon: a boldogság ugyan éppúgy szubjektív, mint a jóllét, de míg a jóllét számos, sokszor egymással bonyolult viszonyban levő komponenset tartalmaz, s ezeknek a komponenseknek értékelése szubjektív, élethelyzettől, valamint személyi tulajdonságoktól függően más és más lehet. Addig a boldogság ugyan hasonlóan általános értékelése az egyén életének, de nem tudhatjuk, hogy az értékelésben melyik jóllétkomponens milyen szerepet játszik. *Michalos* például közel húsz évvel ezelőtt kijelentette, hogy „az egészségi állapottal való elégedettség soha nem volt erőteljes meghatározója a boldogságnak” (*Michalos* [2003] 248. old.). Az életminőség és a jóllét, valamint a boldogság empirikus kutatásával kapcsolatban, mint majd látni fogjuk, nem ez az egyetlen probléma.

Vajon ma is igaz lenne *Dodge*-nak abban, amit közel egy évszázada mondott, miszerint a boldogság elmélete ugyanazon a színvonalon van, ahol a régi görögök hagyták (*Dodge* [1930])? Természetesen a boldogság vagy akár az életminőség fogalma más elemzést kíván meg a filozófiai gondolkodás szintjén, és más értelmezést kap egy társadalomtudományi empirikus vizsgálatban. Úgy látszik azonban, hogy lehet *Dodge* megjegyzésében valami, mivel nem véletlenül jegyzik meg

⁷ A címben jelzett idézet *Cobb*, *Halstead* és *Rowe* [1977] munkája címének parafrázisa. A tanulmány középpontjában a gazdasági mutatók korlátozott érvényességének bemutatása áll.

⁸ A boldogság fogalma történetileg, földrajzi és társadalmi viszonyoktól függően nagy változatosságot mutat. Később kitérünk e változatosság társadalomtudományi kutatásokra gyakorolt hatásaira. Lásd *Contreras-Vejar*, *Tice Jen* és *Turner* [2019] írását.

Hagerty et al. [2001], hogy az életminőség kutatása meglehetősen nagy kihívás, nem könnyű feladat már a fogalmak tisztázása sem, például a boldogsággal és az elégedettségrel kapcsolatban sem. Hagertyék 22 féle 2001 előtt megjelenő jólléti index értékelését végezték el, és számos hibás elméleti és módszertani megközelítésre hívták fel a figyelmet. Az egyik ilyen problémát abban látták, hogy a jóllét mérését a boldogsággal helyettesítik (az, hogy ez hiba, ebben a korábban hivatkozott *Glatzer*-tanulmány megerősíti véleményünket). Erről győz meg *Raibley* [2012] cikke is, amelynek már a címe is egyértelmű állásfoglalás: „A boldogság nem ugyanaz, mint a jóllét” („happiness is not well-being”). Ennek alapján egy olyan vagy ahhoz hasonló kérdés, mint a „Mindent összevéve, mennyire érzi magát boldognak?” vagy „Mindent összevéve, mennyire elégedett az életével?”, sem módszertanilag, sem elméletileg nem tűnik jó megoldásnak. *Kovács* és *Király* [2015] ezzel ellentétes véleményt fogalmaztak meg. Ők a boldogságot és az elégedettséget a szubjektív jóllét meghatározó erejű indikátorának tartják. Kétségtelenül könnyebb dolga lesz a kutatónak, ha ezt a „behelyettesítést” elvégzi (boldogság = jóllét), de csak látszólag. Megállapíthatja például, hogy a házasságban élők boldogabbak a nem házasoknál, vagy a vallásos emberek boldogabbak a nem vallásos embereknél, de vajon az ateisták szignifikáns mértékben boldogtalanságban akkor is, ha házasok? Ki boldog tulajdonképpen? A fogalmak körüli probléma nem látszik tisztulni a legutóbbi időkhöz sem (*Lane* [2017]). Különös erősséggel jelentkezik ez a probléma, ha egy nehezen azonosítható fogalmat egy másik, szintén nem kellően tisztázott fogalommal helyettesítünk.

A boldogság, elégedettség rendkívül bizonytalan mérést tesz csak lehetővé, amelynek eredménye jelentős mértékben az adott szituációtól függ, azt viszont nem tudjuk, hogy az életviszonyok mely jellemzője, melyik dimenziójában bekövetkezett változás vagy stabilitás kelti a boldogság, illetve a boldogtalanság érzését, s vajon meddig tart ez az érzés. *Stone* és *Krueger* ([2018] 185. old.) meg is fogalmazták ezt a problémát: „Vajon mit értenek az emberek az alatt, és mire gondolnak, amikor azt mondják, hogy elégedettek az életükkel?” Hasonlóan határozta meg kutatási érdeklődését a jólléttel kapcsolatban *Schwartz* ([2015] 765. old.) is: „Mi alapján válaszolnak az emberek arra, hogy mennyire elégedettek vagy boldogok?”

Többek között ezért van az, hogy a jövedelem és a boldogság kapcsolata sem egyértelmű – „a pénz nem boldogít” –, a boldogsághoz valószínűleg más is kell. Erősíti ezt az összefüggést a Gallup egy nemzetközi longitudinális vizsgálata is, melynek eredménye szerint, noha a kínai lakosság jövedelmi helyzete jelentősen emelkedett, a fizetések duplájára növekedése nem jelentette az élettel való elégedettség szintjének emelkedését a vélemények szerint. *Easterlin* [2010] is hivatkozik erre az eredményre, amely megerősíti a róla elnevezett paradoxon létezését. Más Gallup-vizsgálatok szerint is a jövedelem és a boldogság „nem járnak kéz a kézben”. A Gallup által tanulmányozott „boldogság index” hasonló mértékű volt a legalacso-

nyabb és a legmagasabb jövedelmű amerikaiak csoportjaiban (Gallup [2005], [2018]). A boldogságról alkotott vélemény nagyban függ attól, hogy a véleménynyilvánítás idejében vagy azt közvetlenül megelőzően az emberek milyen érzéssel értékelték saját viszonyaikat, milyen impulzusokat kaptak. Kahneman és Krueger [2006] tanulmányukban a szubjektív jóllét mérésének alakulását elemezték (a feldolgozott szakirodalom 1 194 tételből állt). Ők is hangsúlyozták, hogy a boldogság nem ugyanaz, mint a jólét, s ezzel összefüggésben kétségüket fejezték ki azzal kapcsolatban is, hogy vajon a bhutáni királyság által az 1970-es évek elején kezdeményezett bruttó nemzeti boldogság mutató⁹ (gross national happiness, GNH) vagy az ENSZ World Happiness Report (Világjelentés a boldogságról) listája megfelelő-e a boldogság mérésére. Maga a bhutáni miniszterelnök is, aki egyébként a Harvardon végzett, több alkalommal utalt azokra a munkákra, amelyek az általuk bevezetett mutató fejlesztését, átalakítását tették szükségessé. Az egyik példája az volt, hogy az ország legszegényebb tartományában mérték a legnagyobb boldogságot (Hagerty et al. [2001]). Biswas-Diener, Diener és Lyubchik [2015] bármennyire is szimpatizáltak a bhutáni kezdeményezéssel, nem hallgatták el, hogy egyelőre kevés empirikus anyag áll rendelkezésre az index működéséről, s másokkal együtt fenntartásuknak is hangot adtak, miszerint nem kizárt, hogy a bhutáni „mérőműszer” erősen kötődik a politikához. A mutató tesztelésére végzett és általuk irányított kutatás eredményeként a bhutáni jóllét koncepciójának két (a jóllét környezeti és szociális) dimenziójában az ország lakosságának értékelése valóban megközelítette a fejlett országokét, de a többi dimenzióban elmaradt attól (GNH [2015]). Ebből is látható, hogy a jóllét mérésének problémája egyaránt koncepcionális és módszertani jellegű is. Kahneman és Krueger [2006] például a boldogság mérésének általuk ismertett módszerei közül egyiket sem tartották megfelelőnek sem a boldogság, sem pedig a jóllét vizsgálatára.

Hogy mi áll a boldogság háttérében? Jebb et al. [2018] két lényeges megfigyelésre hívták fel a figyelmet a jövedelem és a boldogság összefüggésével kapcsolatban. A 164 országra kiterjedő Gallup-vizsgálatot elemezve azt igazolták, hogy a jövedelem növekedése csak egy bizonyos pontig mozog együtt a boldogsággal, egy pont után (turning point) a jövedelem emelkedése nem növeli a boldogságérzetet, függetlenedik attól. A másik fontos eredmény az volt, hogy a töréspont máshol következett be az eltérő kultúrákhoz tartozó egyes nemzeteknél (kiemelés a szerzőtől). Mindez erősíti azt a meglátást, hogy a jóllét indikátorai a különböző társadalmakban nem értelmezhetők azonos módon. Az anyagi viszonyok és a boldogság összefüggésének ez a sajátossága a híres „Easterlin-paradoxon” (Easterlin [1974]),

⁹ Bhután uralkodója már az 1970-es években többször felhívta a figyelmet, hogy a GDP nem elégséges a fejlődés mérésére. Saját bevallása szerint a bruttó nemzeti boldogság mutató kidolgozását a buddhizmusnak az a tétele inspirálta, miszerint „mindig jár a középső ösvényen”, azaz csak a kiegyensúlyozott fejlődés lehet fenntartható. Közel fél évszázadnak kellett eltelnie ahhoz, hogy Sarkozy elindítsa azt a folyamatot, amelynek első szakasza a Stiglitz nevével fémjelzett jelentéssel zárult (Stiglitz–Sen–Fitoussi [2009]).

amelynek igazolása, összefüggéseinek elemzése még most is napirenden van. Legutóbb a Springer kiadó szánt egy egész kötetet (*Rojas [2019]*) a paradoxon vizsgálatára a legkülönbözőbb összefüggésekben. Az előszót maga Easterlin írta, amelyben kijelentette, ha választani kellene egy társadalomnak a GDP és a boldogság között, ő a boldogságot választaná. Az Easterlin-paradoxon érvényességét nem kevésbé híres kutatók, mint például *Veenhoven [1991]* és mások is (*Veenhoven [2011]*, *Veenhoven–Hagerty [2006]*, *Veenhoven–Vergunst [2014]*, *Kaiser–Vendrik [2018]*) megkérdőjelezték, de például *Diener és Seligman [2004]* Easterlin mellé álltak, és ők is igazolták a paradoxon létezését. Easterlin végül egy tanulmányban foglalta össze a kritikákra adott válaszait, s megállapította, hogy a „paradoxon újra győzött” (*Easterlin [2017]*).

Kahneman és Krueger [2006] az étellel való elégedettség és a boldogság tényezőivel erősen korreláló 11 tényező között mindössze egyet találtak, amely az anyagiakra vonatkozott. A többi mind az emberi, a családi kapcsolatokkal, az egészséggel és a vallási közösségekkel állt összefüggésben. Nagy szerepe volt továbbá a mérést közvetlen megelőző pozitív vagy negatív eseményeknek.¹⁰ *Sirgy et al. [2019]* közvetve állást foglaltak ebben a vitában, amikor az elégedettség és a boldogság viszonyát az anyagi szemlélet kettős értelmezésével világították meg. Az értelmezési problémák egyik oka szerintük az, hogy az anyagiasság kétféle szerepet tölt be az életminőséggel kapcsolatban: 1. amikor a boldogság érzése szoros kapcsolatban van az anyagi javak birtoklásával, azaz az új és új kívánatos dolog megszerzése boldogságérzetet okoz, ennek elmaradása pedig boldogtalanságot; 2. amikor a megszerzett javak nem a boldogságot, hanem a sikerességet, a státust reprezentálják. Azokban a társadalmakban, ahol a siker komoly státuserősítő tényező, bizonyos anyagi javak a sikeresség reprezentációi. Persze a „baj” az, hogy a siker fogalma is több dimenzióban értelmezhető és erősen kultúra- és társadalomfüggő, tehát valahol az anyagi javak reprezentálják a sikert, valahol pedig más.

Nem mondhatjuk, hogy az előbbi fogalmakkal kapcsolatos értelmezések nehézségei már nem léteznek, annak ellenére, hogy nagy erőfeszítések történtek a kérdések tisztázására a tudományos közéletben. Azonban, ha elolvassuk egy nemrég megjelent tankönyvet (*Musikanski et al. [2020]*), láthatjuk, a fogalmi bizonytalanság még mindig jelen van, s az egyetemi hallgatók, akik olvasni fogják a kötetet, nem fognak közelebb jutni a világos értelmezéshez a boldogság, a jóllét vagy akár a fenntarthatóság fogalmainak összefüggéseivel kapcsolatban.

¹⁰ Ebben az írásban nem foglalkozunk vele, de a szerzők azt is felvetették, hogy amennyiben az előbbiekben ismertetett gondolataik elfogadhatók, akkor a témára vonatkozó kérdésekre adott válaszokat erősen befolyásolhatja a válaszadás (kérdés) időpontja, sőt az órája is, figyelembe véve az eltérő napi tevékenység-ciklust.

3. A jóllét objektív, szubjektív, társadalmi, egyéni vagy mindegyik?

Chamberlain és *Zika* [1992] szerint a jólléttel ugyanez a helyzet, mint a boldogság esetében a legutóbb láttuk. Bár adataik szerint a saját jólléthez képest korábban alkotott értékelés kimutatható befolyást gyakorol a jóllétről kialakított aktuális véleményre, de az adott pillanatban született értékelést az adott szituáció sajátosságai jelentősebben befolyásolják. Az eredmények tehát bizonytalanok, s *Michalkó, Kiss* és *Kovács* ([2009] 5. old.) a híres amerikai professzorra, E. R. Babbie-re hivatkozva meg is jegyzik, hogy a szubjektív életminőség mérése „a társadalomtudományi kutatások egyik legingoványosabb területe”. Akkor tehát ne foglalkozzunk a szubjektív életminőség méréseivel? Térjünk át az „objektív” tényezők mérésére? A kérdésre a későbbiekben megkíséreljük megadni a választ. Mindezen nehézségek ellenére nem állíthatjuk, hogy a jóllét kutatása felesleges lenne. Az emberi, a társadalmi, a munkahelyi, a családi kapcsolatok és azok alakulása döntően befolyásolják a magatartásunkat, teljesítményünket, egészségünket, mobilitásunkat (*Sirgy et al.* [2001], *Soh et al.* [2016]).

Arisztotelészhez hasonlóan, szinte megdönthetetlen hivatkozásként szerepel az életminőség és a jóllét kutatási területén *Joseph E. Stiglitz* és munkatársainak műve (*Stiglitz–Sen–Fitoussi* [2009], *Stiglitz* [2010]), amelyben szemléletváltást sürgettek a tudomány és a politika területén is a társadalmi, gazdasági fejlettség értelmezésével, valamint mérésével kapcsolatban (*Palánkai* [2010], *Pomázi* [2010]). Elsősorban azt vetették fel, hogy a bruttó hazai termék és a bruttó nemzeti jövedelem értelmezését kell megvizsgálni és rámutatni arra, hogy milyen területeken alkalmazható, mit jelent és milyen jelenségek mérésére *nem megfelelő*. A jelentés azt is hangsúlyozta, hogy a mérésnél elsősorban a kimeneti indikátorokat kell fontosnak tekinteni. Tehát nem azt kell kiemelni, hogy egy probléma megoldására milyen mértékű anyagi forrást biztosítottak, hanem azt, miként hasznosult az adott területen.

Bizonyos kritikák persze már korábban is megfogalmazódtak a GDP egyoldalú befolyása ellen,¹¹ de egyrészt a probléma egy-egy elemére koncentráltak csak, a magyar írások esetében pedig rajtuk kívülálló okokból nem érték el megfelelő módon a politika „ingerküszöbét”. Nem a *Stiglitz*-jelentés volt az első tehát, amely ezt a kérdést felvetette, és egy komplexebb mérőszámot javasolt. Bhután GNH-programja már 2005-ben készen állt, de érdekérvényesítési lehetőségei messze alulmúlták a francia elnökét és a projekt vezetőit. Azt is mondhatnánk továbbá, hogy a példa ragadós, mivel 2015-ben az Egyesült Királyság miniszterelnöke,

¹¹ Mint például *Gerson* [1976], *Michalos* [1980], *Glatzer* [2000], *Hagerty et al.* [2001], *Fuentes–Rojas* [2001] *Hajiran* [2006] és mások, Magyarországon többek között *Hankiss–Manchin* [1976], valamint *Utasi* által szerkesztett tanulmánykötet (*Utasi* [2007]) és *Molnár–Kapitány* [2006].

David Cameron szintén megbízott egy csapatot, hogy dolgozza ki a brit viszonyokra alkalmazott Nemzeti Jóllét Mérése Programot (Measuring National Well-Being Programme, MNW). Ha ez nemcsak egy fricskát jelentett a francia elnöknek, akkor az is feltételezhető, hogy felmerült az eltérő kultúrák befolyásoló szerepe az életminőséggel, a jólléttel kapcsolatban.

Rojas [2011] szerint növekvő a szakadék a GDP mérésével jelzett eredmények és a népesség jóllétének színvonala között, s ebben a Stiglitz-jelentésnek igaza van, szemléletváltás szükséges. *Rojas* viszont azt a problémát is felvetette, hogy mivel a közgazdászok szerint nincsenek tisztában az életminőség, a jóllét koncepciójával, s ennek következménye az is, hogy a közgazdászok által konstruált jóllétmutatók sokban hasonlítanak, több esetben szinte ugyanazok, mint amelyeket a gazdaság, a különböző infrastruktúrák, a szolgáltatások színvonalának mérésére (fejlettség) használnak. E két terület viszonyának kérdésében azonban a Stiglitz-jelentést *Rojas* igen gyengének tartotta. *Szirmai* [2015] pedig főként azért bírálta a jelentést, mert az figyelmen kívül hagyta a regionális vonatkozások társadalmi sajátosságait. *Easterlin* [2010] bírálata azt vetette fel, hogy a jóllét dimenziói és a gazdasági mutatók ellentmondásos viszonyát a jelentés nem veszi figyelembe. Igen éles kritikát fogalmazott meg (*Tsai* [2011]) is a jelentésről a fogalomhasználattal és a módszertani lehetőségekkel kapcsolatban. Szerinte a jelentés szerencsétlenül keveri az egyéni szinten mérhető kimeneti indikátorokat az intézményi szinten lévővel.

Stiglitz, *Sen* és *Fitoussi* célja elsősorban a vita és a továbbgondolás ösztökélése volt, semmint végleges válasz a felvetett kérdésekre. Néhány normatív „útjelző karrót” azért levertek, amelyek mentén publikációk sokasága született szerte a világon és Magyarországon is (*Pomázi* [2010]; *Szirmai* [2015]; *Nagy-Koós* [2014], [2015]; *Harcza* [2015a], [2015b] stb.), többek között a jóllét értelmezéséről és vizsgálatáról. Ebben a vonatkozásban azonban a Stiglitz-féle tanulmány sem volt mentes a fogalmak tisztázatlanságától: így például a „társadalmi” és „egyéni” jóllététől, aztán az objektív és szubjektív jóllététől. Vajon mi a viszonya e típusoknak egymáshoz? A Stiglitz-féle bizottsági jelentés, policy anyag révén, nem ment bele a részletekbe a jóllét egyes „jelzőinek” meghatározásánál, inkább csak indokolta azok fontosságát. Az anyag természetéből valóban ez következett, s az újabb kutatásokra hárult a tisztázás feladata. Ez azonban még várat magára, mivel a jóllét körüli fogalmi tisztázatlanság, amelynek módszertani következményei is jócskán adódnak, nem tűnik csökkenni ma sem. (Lásd az 1. táblázatot.) A Stiglitz-jelentés után Magyarországon még kevés elméleti munka született a jóllét értelmezéséről. A *Nagy-Koós*- [2014] írás, a *Szirmai* [2015] által szerkesztett kötet, valamint az abban megjelent *Nagy-Koós*- [2015] és *Timár-Kovács-Váradi*- [2015] tanulmányok mellett említésre méltó munka ebből a szempontból *Kelemen* és *Kincses* [2015] írása. Azok a vizsgálatok pedig, amelyek területi, térségi indikátorokat értelmeztek a jóllét mérésére, lényegében csak reprodukálták a fejlettséggel foglalkozó eredmények területi mintázatát

(*Bálint* [2004], *Csöte–Németh* [2007], *Zsom* [2015], *Papp–Nagy–Boros* [2017]), a külföldi szerzők közül például *Costa et al.* [2019]. A hasonló területi mintázat azt sugallja, hogy a mért mutatók szerint előnyösebb helyzetben levő területeken, amely mutatók egy térség állapotára vonatkozó jellemzőket tartalmaznak, a jóllét is kedvezőbb képet mutat.

1. táblázat

A jóllét körüli fogalomzavar
(Confusion related to well-being concepts)

Jóllét-variációk	Társadalmi	Egyéni
	jólléttípus	
Objektív	A	B
Szubjektív	C	D

Az 1. táblázatban jelzett négy típus már mutatja a lehetséges értelmezések nehézségeit. Például mondhatjuk-e azt, hogy az objektív indikátorok azok a statisztikai mutatók, amelyek a Stiglitz-féle dimenziókkal kapcsolatosak (A, B)? Ebben az esetben az A típus azért problematikus, mert olyan jelenségekre utal, mint például az együttműködés, a kohézió, amely kategóriák elsősorban egyéni és/vagy közösségi (nem regionális, országos) szinten mérhetők (például a kapcsolati háló, a szolidaritás erőssége, jellege, a társadalmi tőke).¹² Ez utóbbi fogalom alkalmazása különösen problematikus, mivel több esetben, például *Menon, Pendakur és Perali* [2015], *Clark és Lisowski* [2018] vagy *Calcagnini és Perugini* [2019], az életminőség társadalmi, emberi kapcsolatok dimenzióját nevezik társadalmi tőkének, amelynek következtében egy fontos dimenziót kiemelnek az életminőség indikátorai közül, és az „független változóként” kap helyet az értelmezésben, majd megállapítják, hogy a társadalmi tőke és az életminőség között szignifikáns kapcsolat mutatkozik. Ezek a tanulmányok jó példák arra, hogy a fogalmak és a mérésekre alkalmazott indikátorok körül milyen sokrétű értelmezés mutatkozik a szakirodalomban.

Ha szubjektív megítélés keretében értelmezzük a társadalmi jóllét fogalmát (C csoport), akkor viszont a survey jellegű vizsgálatok területére kerülünk (*Mihály et al.* [2017]). Itt a vizsgálatban részt vevő személyek a helyi társadalom működésének jellegzetességeit értékelik (például az együttműködést, a szolidaritást, a közösségi életet stb.). A D – elsősorban – a B csoportba tartozó indikátorok értéke-

¹² A társadalmi tőke fogalma és mérése legalább annyira ingoványos terület, mint a jóllét kategóriája. Ennek ellenére számolunk vele, és a legkülönbözőbb indikátorokkal mérjük. Ennek a fogalomnak a tisztázására több erőfeszítés történt, de a feladat túlságosan nagyra tűnik. Ebben az írásban nem is kíséreljük meg folytatni az erőfeszítések sorát.

lését jelenti, de a survey-ben vonatkozhat az A csoportra is. Ha tehát elismerjük, hogy a jóllét alapvetően szubjektív kategória, amelyben benne van az objektív viszonyok minősítése is, ezzel még nem jutottunk a problémák végére. Nem mindegy ugyanis, hogy kérdéseink a „jóllét” skáláján mire vonatkoznak. *Headey, Holmström és Wearing* [1984] már igen korán felvetették, hogy a társadalmi struktúrát, a társadalmi kapcsolatrendszer leíró változók hatásai magától a fogalom megközelítésétől is jelentősen függhetnek. Véleményük szerint a jóllét dimenziói elsősorban két változóhalmaz körül tömörülnek, méghozzá a jóllét (well-being) és a rosszlet (ill-being) csoportjai köré. Álláspontjuk az, hogy a jóllét mutatójának mindkét dimenziót kell tartalmaznia, mert azok eltérő módon kapcsolódnak az egyes társadalmi, demográfiai, emberi-közösségi típusú változókhoz. *Diener et al.* [2009], [2010] ennek megfelelően kidolgozott egyik jóllétskálája tartalmaz pozitív és negatív elemeket is (scale of positive and negative experience – SPANE). A hozzá kapcsolódó másik skála (flourishing scale) pedig a személyes teljesítmény társadalmi megítélésére vonatkozik.

Ha az egyéni szintet figyeljük, a szubjektív és az objektív tényezők összhangja több forrás szerint is eltérően alakul, azaz e tényezők nem mozognak minden vonatkozásban együtt. *Liao* [2009] például nem talált pozitív korrelációt a szubjektív és az objektív indikátorok között, kivéve a környezet állapota (a levegő szennyezettsége, a szemét mennyisége a környéken), valamint annak minősítése között, továbbá az oktatás színvonala és annak megítélése között. A lakóhelyhez közel levő zöldterület *Houlden et al.* [2019] londoni eredményei szerint is növeli az elégedettséget és a boldogságot. Az a tény viszont, hogy London különböző területein lakók másként ítélték meg a zöldterületek szerepét, arra enged következtetni, hogy társadalmi és pszichológiai hatások is húzódnak az összefüggés mögött. *Liao* eredményei szerint a jövedelem és a háztartás felszereltsége, a lakás minősége nem differenciáló tényezők. *Sha Fan és Mahadevan* [2019] hasonlóképpen azt állapították meg, hogy a háztartás felszereltsége és az életminőség szubjektív értékelése független egymástól.

Az objektív jóllét mérése abból a megfontolásból ered, hogy bizonyos javak birtoklása jól jelzi az életminőséget,¹³ sőt, akár a boldogság szintjét is (*Allardt* [1993]). Nem szabad elfelejteni azonban – erre utal *D’Acci* példája is –, hogy a „having-hez” kapcsolódó szubjektív értékelés adja az elmélet lényegét. A „having” – „doing” – „being” jóllét megközelítést *Satre* [1943] vezette be, de ő egy jólléti hierarchiát is jelképezett a három fogalommal, ahol a „having”, a birtoklás, a legalacsonyabb szintet képviselte.¹⁴ *Allardt* a svéd jóléti állam elemzésekor a

¹³ *D’Acci* [2010] példájából kiindulva, ha vásárolunk egy kerékpárt, akkor vajon emelkedik az objektív jóllétünk (having)? Csak akkor beszélhetünk a jóllét növekedéséről, ha ez pozitív érzélemmel párosul, örülünk neki és boldognak érezzük magunkat, mert van egy jó biciklink, és/vagy elégedettek vagyunk, mert az új eszköz megkönnyíti munkánk ellátását, teljesítményünket fokozza, egészségünket erősíti.

¹⁴ *Satre* szükséglethierarchia-elméletét követően közel tíz évvel publikálta *Maslow* [1954] világhírű elméletének első megfogalmazását (motiváció és személyiség), amely alkotóelemeit tekintve is hasonlított *Satre* modelljéhez.

„doing-ot” kicserélte „loving-ra”, de igazán akkor járt volna el jól, ha a „loving-gal” jelzett és a valóban fontos emberi, társadalmi kapcsolatokat – mintegy negyedik fogalomként – beépítette volna Satre rendszerébe. Lehetséges persze, hogy nem ismerte Satre írását, mert különben hivatkozott volna rá az irodalomjegyzékben. Allardt nézőpontja szerint a *having–loving–being*-féle indikátoregyüttes egyaránt értelmezhető objektív és szubjektív mezőben is. Ezt ábrázolja a 2. táblázat. Az objektív indikátorok az egyén helyzetére vonatkoznak (például lakáskörülmények, felszereltség, környezeti ártalmak: a víz minősége vagy a levegő tisztasága). Tehát nem egy országra vagy régióra, városra jellemző adatok. A szubjektív indikátorok nem szorulnak külön magyarázatra.

2. táblázat

Különböző típusú indikátorrendszerek
(Different indicator systems)

Dimenzió	Objektív indikátor	Szubjektív indikátor
„Having” – anyagi szükségletek	Az életszínvonal és a környezet objektív mérése	Az életkörülményekkel kapcsolatos elégedettség érzése
„Loving” – társadalmi kapcsolatokra utaló szükségletek	Más emberekhez fűződő viszony objektív mérése	A társadalmi viszonyokkal kapcsolatos szubjektív érzés
„Being” – a személy viszonya a társadalomhoz és a természethez	A természethez és a társadalomhoz fűződő objektív viszony mérése	Az elidegenedés szubjektív érzése, a személyiségfejlődés mérése

Forrás: Allardt [1993] 93. old.

Később az allardt-i megközelítés jó alkalmat adott elsősorban a „having” előtérbe állítására, kiterjesztett értelmezésére olyan jellemzők esetében is, amelyek már nem a háztartás felszereltségét, bizonyos anyagi javak birtoklását jelentették, hanem a lokáció (település, térség, ország) „having” jellemzőit. Azaz az infrastrukturális felszereltséget, a szolgáltatások jelenlétét, minőségét stb. Egyes esetekben ezeket hibásan „társadalmi” jóllét indikátoroknak nevezték. Ugyanez az „objektív” szemlélet eredményezte annak idején azt is, hogy társadalmi méretekben a GDP valamilyen mértéke szintén „alkalmas lett” erre a célra. Később megszületett a gazdasági jóllét index, amely kiküszöbölte a GDP használatának ezt a problémáját, és országszinten ugyan, de a mindennapi élet gazdasági vonatkozásainak négy jelentős tényezőjét foglalta egy mutatóba (fogyasztás, egyenlőség, biztonság és vagyonosodás). A gazdasági jóllét index kifejlesztői és képviselői megszabadultak ugyan a már Kuznets által is említett, a GDP használata során felmerülő veszélyektől, de nem oldották

meg azt a problémát, amely a jóllét mérését makroszinten képzelte el, s a társadalom tagjainak jóllétét valamiféle mutató eloszlásának jellegzetességeivel határozták meg (Osberg [1985], Smith [2003], Osberg–Sharpe [2011], Thiry [2015]).

Korábban már indokoltuk, hogy bizonyos javakkal rendelkezés önmagában nem kizárólagos indikátora a jóllétnek, ha nem ismerjük az emberek értékelését, igényeik alakulását. A birtokolt javak listája önmagában még nem jelent sokat a jóllét szempontjából. Helyesebben, valaki számára sokat jelent, más számára pedig semmit. A településekre vonatkozóan azt mondhatjuk, hogy az „objektív” tényezők egyrészt egyfajta kínálatot, rendelkezésre állást jelentenek, elvileg nem nélkülözve a dinamikát sem. Friss publikációt hozva a probléma érzékeltetésére (Sarra–Nissi [2020]), azt láthatjuk, hogy például a könyvtárak vagy a múzeumok száma nem a jóllétet, hanem az intézményi ellátottságot jelentik valamilyen szinten. Még a látogatószám sem mond semmit az életminőségről, mivel fogalmunk sincs róla, hogy a látogatók vajon hányad része helyi lakos, illetőleg mennyi a turista. A két szerző által elemzett változók többsége pedig inkább a település társadalmi struktúrájáról árulkodik, annak összetételéről, egyéb jellemzőiről. Megállapították például, hogy az észak-olasz területeken és Róma környékén magasabb az „életminőség”, a „mezzogiorno” (dél-olasz) térségében pedig alacsony. Sőt, nem meglepően az is kiderült, hogy az életminőség a városokban magasabb, mint a falvakban. Módszertanilag nem kifogásolható Martinez [2019] argentinai tanulmánya sem, csak éppen az általa bemutatott területi mintázat dinamikája a lakáskörülményekben bekövetkezett változásokat mutatja, nem pedig azt, hogy az ott élők hogyan viszonyulnak a változásokhoz. Ezek az adatok természetesen nagyon fontosok, de egy ilyen jóllétfelfogás alapján végzett kutatás reprodukálja a területi egyenlőtlenségeket vagy azok egy részét, jelen esetben tehát Olaszországra, illetőleg Argentínára vonatkozóan.

Az OECD 2018-ban megjelentette a „Stiglitz-jelentés 2.0” kötetet¹⁵ (Stiglitz–Fitoussi–Durand [2018]), amelynek elsődleges célja az eredeti jelentést követő évek témát érintő tudományos teljesítményének értékelése, és a tanulságok levonása volt. A kötet csak egy fejezete (Stone–Krueger [2018]) foglalkozik az életminőség kérdését illető elméleti és módszertani teljesítménnyel, továbbá a szubjektív életminőség mérésének lehetőségeivel. Az OECD ekkorra már jelentősen változtatott állásfoglalásán, mivel korábban (OECD [2013]) a jóllét vizsgálatát nem tudta elképzelni az anyagi körülmények döntő szerepe nélkül. Az „objektív” életminőség mérésével kapcsolatban a szerzők maguk is meglehetősen bizonytalanok voltak. Ebbe a csoportba tartozónak vélték az egészségügyi magatartásokat és talán az anyagi javakat. Algan és Cahuc [2013] ennél határozottabban fogalmaztak, miszerint a jóllét nem a jövedelemtől, hanem elsősorban az emberi, társadalmi kapcsolatok minőségétől függ.

¹⁵ A tanulmánykötet címe: „For Good Measure: Advancing Research on Well-being Metrics Beyond GDP” (A GDP-vel nem számoló, de a jóllét mérésének megfelelő értelmezéséhez hozzájáruló kutatások), melyről Pomázi István [2020] írt egy rövid ismertetőt.

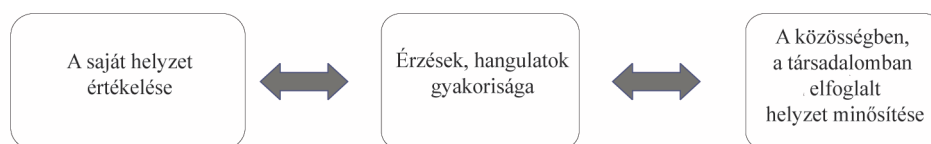
Ugyanerre a véleményre jutottak *Al-Ajlani, Van Ootegem és Verhofstadt* [2019] tanulmányukban. Az életminőség, a jóllét témáját illetően a Stiglitz-jelentés második dokumentuma tehát számos megoldatlan problémát jelzett.

Stone és Krueger [2018] a szubjektív életminőség mérésének három indikátortípusát különböztették meg (lásd a 2. ábrát):

- az értékeléssel összefüggő kérdéseket („mennyire érzi úgy...”, „hogyan értékeli...”);
- az érzések, hangulatok előfordulásának tapasztalását („milyen gyakran fordult elő, hogy...”, „érezte úgy tegnap, hogy...”);
- a közösségben, a társadalomban elfoglalt helyzet minősítését (az eudaimonia, a célok és a teljesítmény kapcsolata [Hogyan érzi, mennyire adnak a véleményére mások?; Milyen mértékben sikerült megvalósítani az életben azt, amit tervezett?]).

A szerzők fontosnak tartották azt, hogy ha a kutatók a szubjektív jólléttel kapcsolatos összefüggésekről, elgondolásaikról beszéljenek, fogalmazzák meg világosan, a típusok melyikére vonatkoznak eredményeik. (Lásd a 2. ábrát.) Bár 2010 után néhány esetben komoly előrelépést tapasztalhattunk az életminőség kutatásában, s ebben a szerzők szerint a nemzetközi szervezeteknek, főként az OECD-nek nagy szerepe volt, továbbra is problémák merülhetnek fel, például a nemzetközi vizsgálatok esetében, ahol a szegény országokra vonatkozó adatok megbízhatósága alacsony (néhány vizsgálat ezeket az országokat ki is hagyja), valamint nem sikerül egy olyan rendszer kidolgozása, amely tisztázná a szubjektív jóllét és a különféle kulturális jellegzetességek viszonyát. A korábban említett angol kutatócsoport által kidolgozott mérőműszer ezt a problémát úgy igyekezett áthidalni, hogy csak igen általános kérdéseket fogalmazott meg. A szubjektív jóllét (a szerzők a személyes jóllét fogalmával dolgoznak) mérése esetükben csak alig igényelt több időt, mint egy perc (70 másodperc), de csak benyomásokot voltak képes rögzíteni (például „Összességében milyen mértékben aggódott a dolgok menete miatt tegnap?” „Mennyire sikerült megvalósítani az életben, amit elképzelt, tervezett?” „Mennyire elégedett az életével mostanában?” „Mennyire érezte magát boldognak tegnap?”). (*Office for National Statistics* [2018], *Houlden et al.* [2019])

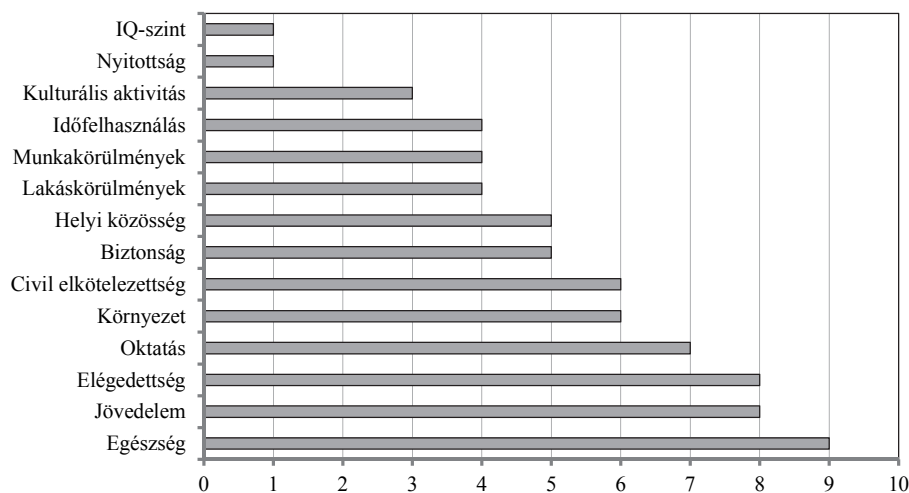
2. ábra. A szubjektív jóllét dimenziói
(Dimensions of subjective well-being)

Forrás: *Stone–Krueger* [2018].

Itt felmerülhet egy kérdés a társadalmpolitika oldaláról is. Milyen beavatkozást javasoljon a kutató abban az esetben, ha az utcaseprők szubjektív életminősége magasabb, mint a menedzsereké? Milyen kérdésekben bizonyul a szubjektív jóllét mértéke jó előre jelző változónak, és milyen tényezők befolyásolják alakulását? A válasz nem könnyű, különösen az olyan kutatási eredmények fényében, mint amelyeket *Sha Fan* és *Mahadevan* [2019] ismertettek; ezek szerint a szubjektív jóllét nem kapcsolódott a ház, a háztartás színvonalához. Megnyugtató válasz még nem adható, többek között éppen azért sem, mert a mérés a szakirodalomban nagyon differenciált megközelítéseket tartalmaz ma is, éppúgy, mint régebben (*Ivony* [2017]). Az OECD és más szervezetek által kidolgozott mérés az ilyen kérdésekre nem válaszol. Valószínű, hogy nem is tekinti feladatának, s csupán egy jól megalapozott nemzetközi rangsort szeretne előállítani, amelynek segítségével összehasonlíthatja az országok, nagy régiók adatait, megmutathatja azok időbeli változásait. *Carvalho-Monteiro, Pereira* és *Gomes Costa* [2019] kilenc nemzetközi jóllémutatót hasonlítottak össze, amelyek összesen 14 dimenzióban vizsgálták a jóllét alakulását az egyes országok között. (Lásd a 3. ábrát.)

3. ábra. Az egyes dimenziók előfordulása a nemzetközi rangsorok alapját képező mutatókban
(Frequency of different dimensions in international well-being measures)

Forrás: Saját szerkesztés *Carvalho-Monteiro–Pereira–Gomes Costa* [2019] alapján.

Látható, hogy az egyes dimenziók gyakorisága eltérő, vannak „kitüntetettek”, mint az egészség, a jövedelem és az elégedettség. Mások, mint például a nyitottság és a helyi közösség jellemzői háttérbe szorulnak, nem biztos, hogy az adatok hozzáférési nehézségei miatt, hiszen az elégedettség is csak a felméréseken keresztül érhe-

tő el. Inkább arról lehet szó, hogy a mutatók szerzői a már többször említett hibába estek, azaz a gazdasági mutatók által jelzett körülményeket azonosították a jóllét dimenzióival. *Carvalho-Monteiro, Pereira és Gomes Costa* [2019] tanulmányukban rámutattak egyrészt arra, hogy a különböző kompozit mutatók első ránézésre hasonló országcsoportokat eredményeztek, amelyben semmi újdonság nem volt, másrészt viszont az alaposabb elemzés felszínre hozta a már „megszokott” országcsoportok közötti és a csoportokon belüli eltéréseket, megkérdőjelezve a kompozit mutatók érvényességét az egyes dimenziókkal összefüggésben. Az ilyen rangsorok alapját képező változók, mint láttuk, sokszor igen gyenge lábakon állnak. Nézzünk néhány példát. Az *Eurostat* [2015] főigazgatója helyesen mutatott rá, hogy szakítani kell az egyoldalú GDP-szemlélettel, s hivatkozott a Stiglitz-jelentésre: a produkált változók alapján kialakított ország rangsor néhány buktatót rejt magában az életminőség szempontjából. Tekintsük az elsőt. Vajon hogyan magyarázható az, hogy az egy főre jutó GDP mértékét tekintve szinte közhelyszerű a nagy különbség Románia és Németország között az utóbbi javára, de ennek ellenére az étellel való általános elégedettségskála medián értéke ugyanaz. Már ez az egy adat is megkérdőjelezi egy olyan kompozit mutató érvényességét, amely ezt a két változót együtt tartalmazza, függetlenül a legszofisztikáltabb súlyozási eljárástól. Hogyan lehetséges az, hogy a tiszta jövedelem medián értéke vonatkozásában óriási a távolság Magyarország és Nagy-Britannia között, de a jövedelmi helyzettel való elégedettség azonos szintű. A szegénység kockázata Romániában nagyságrendekkel magasabb, mint Franciaországban, a jövedelmükkel elégedetlenkedők arány pedig szinte ugyanolyan mértékű. *Esterlin* [1974] egy korai munkájában az előbbi sajátosságokhoz hasonló példát hozott annak erősítésére, hogy a GDP alapján képzett nemzetközi rangsorok nem képesek az emberek életkörülményeit, életfelfogását, életminőségüket híven tükrözni. A magyarázat nem bonyolult. A jövedelem, a GDP igen bizonytalanul mozog együtt az elégedettséggel, a boldogsággal, s egy ország hivatalos statisztikai értelmezése sem feltétlenül van szoros kapcsolatban az életminőség megítélésével. Erre a problémára már Kuznets is figyelmeztetett, amikor óvott az általa készített GDP túlinterpertálásától (*Kuznets* [1934]). Hasonló összefüggésekre mutat rá *D’Acci* [2010] is tanulmányában a jóllét, a gazdasági és humán fejlődés mutatóinak kapcsolatait illetően. A közgazdaságtan területén az adórendszernek életminőséget meghatározó szerepében hívők számára is van egy kérdés: Miért van az, hogy a nemzetközi rangsorban az adórendszer progresszivitása szempontjából hatalmas különbség mutatkozik Montenegró, Magyarország, Vietnam és Dél-Afrika között, az élet általános értékelése vonatkozásában pedig ugyanaz az érték jellemzi őket (*Oishi–Schimmack–Diener* [2012]). Problémát jelent tehát az egyes országok összehasonlítása, mivel a fogalmak értelmezése az országok között és valószínűleg a lakosság egyes csoportjaiban is eltérő, továbbá más-más a viszonyítási alap is, a társadalomtörténeti, valamint kulturális tényezők miatt (*Ferriss* [2001]). A nemzetközi

rangsorok módszertana mögött meghúzódó értékrend alapvetően nyugat-európai eredetű, története visszanyúlik a felvilágosodás korszakáig, és ez a megközelítés témánk esetében ma is komoly problémákat okoz.

Elhagyva a „nemzetközi vizeket”, két további lényeges szempontra is fel kell hívunk a figyelmet, amelyet ritkán szoktak figyelembe venni. Mindkettő a vonatkozási pontokkal kapcsolatos. A saját helyzet megítélése ezek szerint nem egy statikus értékelés következménye, hanem dinamikus jelenség, amelynek dinamizmusát a vonatkoztatási pontok és az adott állapot közötti eltérés jelenti. A vonatkoztatási pont lehet időbeli, de lehet társadalmi tényezőktől függő vagy akár térbeli különbségekre utaló is. *Sági* [2002] a jövedelmi feszültség fogalmával érzékeltette az elégedettség alakulását, miszerint a vonatkoztatási pont általában a szűkebb környezetben található, még akkor is, ha az adott kérdés a felmérésben egy meg nem határozott általános összehasonlítás iránt érdeklődik. Kivételt ez alól a magasabb jövedelműek, a magasabb iskolai végzettségűek jelentik, ahol a vonatkozási pont a hasonló, de a fejlett nyugati országok társadalmi helyzetéhez kapcsolódó jövedelem színvonala. *Spéder és Kapitány* [2002] elemzése megállapítja: lehetséges, hogy inkább státuszfeszültségről van szó, ahol nem kizárólag a jövedelmi viszonyok, hanem az egyén életének más jellemzői is éltetik a vonatkoztatási pontok és a reális (vagy vélt) eltérések keltezte feszültségeket. A másik példa az időbeliség jelentőségére utal. *Molnár és Kapitány* [2006] vetette fel, hogy többek között az anyagi helyzet megítélése nem egy adott pillanat értékelésével kapcsolatos, hanem a megtörtént és a várható változások szubjektív minősítésével áll összefüggésben. A saját jóllét értékelése tehát attól a dinamikától is függ, hogy az adott helyzet hogyan alakult ki, azaz az egyén „honnan érkezett, és hová megy”. Másként fogalmazva nem az adott jövedelmi szint számít, hanem főként az, hogyan alakult a jövedelmi helyzete a múltban és mi várható a jövőben. *A Singh és Arora* [2010] által kidolgozott mutatórendszer például kifejezetten a jóllét alakulásának dinamikus jellegére helyezi a hangsúlyt. Minden általuk fontosnak tartott dimenzióban (például egészség, társadalmi kapcsolatok, környezet, szabadság stb.) a jelen értékelést a múlthoz és a várható jövőhöz viszonyították, mérve a jelen helyzettől való „távolságot”. Eredményeik azt igazolták, hogy a dinamikus megközelítés helyénvaló, de elsősorban a múlthoz történő viszonyítás a lényegesebb, s a jelen értékelése erőteljesen kapcsolódik a társadalmi jellemzőkhöz.

Témánknál maradva: Hogyan fogják a társadalomban, a gazdaságban megfigyelhető változások alakítani az életminőséget? Hogyan fogják a hangzatos kijelentéseket esetleg követő intézkedések megváltoztatni, fejleszteni az életminőséget, ha nem tudjuk, mi is az voltaképpen? Helyesebben úgy gondoljuk, hogy tudjuk, csak sokféleképpen, mivel a fogalom definiálásában, értelmezésében nincs egység. Akkor viszont mitől is függ az, hogy milyen megoldást választunk az életminőség mérésére, majd jobbá tételére? Nem áll itt fenn esetleg az a veszély, hogy a politikai központok által preferált változásokhoz „igazítjuk” a fogalmat? *Dolan, Layard* és

Metcalfe [2011] véleménye szerint ez a veszély fennáll, mivel tapasztalható, hogy különböző, a jóllétet mérő megközelítések más-más politikai elképzelésekhez kapcsolhatók.

Az ideális, vagy legalábbis ahhoz közelítő módszertan kidolgozása érdekében kétségtelenül nagy erőfeszítésekre van szükség. *Hagerty et al.* ([2001] 2–8. old.) például felsoroltak 14 olyan tényezőt, feltételt, amelyeknek szerintük az életminőséget, a jóllétet mérő módszernek, s az abból képződő mutatóknak meg kellene felelni¹⁶. Ezeket a következőkben foglalhatjuk össze. A jóllétet mérő mutató/nak

- rendelkezzen világos gyakorlati céllal;
- segítse a szakembereket, politikusokat megfelelő programok kidolgozásához, minden szinten;
- dinamikus jellegű, s lehetővé teszi a megfelelő monitorozást;
- megalapozott elméleti konstrukción kell nyugodnia;
- komponenseinek megbízhatónak, érvényesnek és a különbségekre érzékenynek kell lennie;
- kifejezhető legyen egy számmal, de részei önállóan is elemezhetők legyenek;
- aggregált dimenziói fogják át az élet minél szélesebb területét;
- nem tartalmazhat redundanciát;
- dimenziói egyaránt tartalmazzanak objektív és szubjektív elemeket;
- dimenzióinak értelmezhetőeknek kell lenniük az emberek többsége számára;
- tartalmazhat speciális elemeket, de világossá kell tenni, hogy azok speciális embercsoportokra alkalmazhatók;
- dimenzióinak tartalmazni kell pozitív és negatív, valamint semleges indikátorokat is;
- különbözni kell más, a társadalmat, a körülményeket vagy az egyéneket mérő mutatóktól (nem lehet a jóllétet és a fejlődést ugyanazzal vagy közel azonos indikátorokkal mérni egy adott területi egységben);
- szubjektív dimenzióinak egyaránt kell tartalmazni kognitív és affektív komponenseket.

Jó hosszú *Hagerty* és munkatársai listája. Azok a kutatások, amelyek nem foglalkoznak különösképpen a kérdés elméleti megközelítésével, a fogalom és az indikátorok közötti viszonyokkal, s a módszertani kompromisszumokkal valamilyen

¹⁶ Az Új-Zélandi Statisztikai Hivatal ennek alapján állította össze saját követelménylistáját, amelyre *Havasi* [2008] hivatkozik.

mértékig tisztába vannak, az életminőség mérését az általuk fontosnak tartott statisztikai mutatókkal közelítik meg, vagy különböző survey jellegű vizsgálatokra támaszkodnak, a legmerészebbek pedig (Nagy–Koós [2015], Joshanloo–Jovanović–Taylor [2019], Koronakos et al. [2020]) valamiféleképpen ötvözik a kettőt. A legtöbb esetben az egyes témakörök (mutatóegyüttesek) súlyát próbálják megállapítani, mivel érzik, hogy a bevont mutatók súlya nem egyforma az emberek számára. A törekvés dicséretes, de a lényegen semmit sem változtat. Ugyanis, ha az emberek kiemelkedő fontosságot tulajdonítanak egy szempontnak, azt megtehetik akkor is, ha lakóhelyükön mérhetően jelen van a szemponthoz kutató által párosított intézmény, jellemző, adat, s az rendelkezik valamilyen gyakorisággal, vagy éppen nincs is jelen. Ha egy tényezőnek ugyanakkora súlyt tulajdonítunk olyan térségben is, ahol egyáltalán nincs, vagy ritkább, alacsonyabb, mint a medián érték, mennyiben kerülünk közelebb a valós értelmezéshez? Tudjuk egyáltalán, hogy egy adott tényező fontosságának megítélése milyen kapcsolatban van a tényező jelenlétével? Lehet, hogy ez a típusú súlyozás változtat valamit a dolgon, de a hivatkozott szakirodalomban található térképek elsősorban úgy értelmezhetők, mint egyfajta reprodukciói a már sokszor prezentált regionális egyenlőtlenségeknek. Ez látható az előbbieken hivatkozott olasz (Sarra–Nissi [2020]) és magyar (Nagy–Koós [2015]) tanulmányokban is. Joshanloo et al. [2019] miután szerencsésen ötvözték egy adatbázisba a statisztikai mutatókat és a survey változókat, a faktoranalízis különválasztotta őket, amely nem azt jelentette – mint írták –, hogy a jóllét magában foglal egy gazdasági progresszivitás dimenziót és egy mentális, szubjektív jóllétet képviselő dimenziót, hanem azt, hogy a változókat képviselő faktorok elváltnak egymástól, függetlennednek survey és nem survey megosztásban.

Korábban láttuk, hogy a „társadalmi jóllét” fogalma is meglehetősen bizonytalan a szakirodalomban. A társadalmi jóllét kategóriája például Lijadi [2018] szerint tulajdonképpen arra utal, hogy miként funkcionál egy egyén a (szűkebb–tágabb) társadalomban és milyen körülmények között. Öt tényezőre helyezte a hangsúlyt, amelyek szerinte jól körülírják a társadalmi jóllét dimenzióit. Ezek a következők: 1. a közösségbe, a társadalomba való integráció értékelése; 2. a közösségi, a társadalmi elfogadottság; 3. a társadalom, a közösség számára nyújtott hasznos közreműködés; 4. hozzájárulás a társadalom fejlődéséhez, átalakulásához; 5. a társadalom intézményeiről, annak működéséről alkotott vélemények, tehát egyfajta közéleti tájékozottság. Lijadi szerint a társadalmi jóllét tehát nem statisztikai mutatók valamiféle összegzése egy komplex indikátorba és annak megosztása a társadalom különböző térségeiben, hanem az együttműködés, a cselekvés minősége. Keyes [1998] jóval korábban hasonlóképpen látta a társadalmi jóllétet jellemző dimenziókat. A legfontosabb dimenziók közül kiemelte a társadalmi integrációt, érdeklődést a társadalmi kérdések iránt, az aktív közreműködést a közéletben, a közösség javára végzett munkát és annak minőségét. Ugyanezt a felfogást erősítette meg saját vizsgálá-

latai alapján a többdimenziós jóllétmodell kidolgozásának társadalmi jellegével kapcsolatban *Lui és Fernando* [2018] tanulmánya is.

4. A társadalmi struktúra és az életminőség

Ferriss [2006] az életminőség egyik „domain-jének” nevezte a társadalmi struktúra jellemzőit. Felfogása szerint belső és külső erőtér segítségével definiálható az életminőség. A belső tényezők közé sorolta a mentális, az érzelmi és a pszichológiai tényezőket, amelyek hatásaként az egyén saját életkörülményeit értékeli, a külső tényezők közé pedig azokat a jellemzőket, amelyek közvetítik a társadalmi környezetből érkező hatásokat. Ezek pedig a társadalmi és kulturális struktúrából érkező „üzenetek”. Van viszont egy „védőernyőnek” is nevezhető dimenzió – tesszük hozzá –, ez pedig nem más, mint az egyént közvetlenül körülvevő társadalmi háló és a hálóban áramló értékek sajátos rendszere. Az életminőség alapvetően tehát kulturális, pszichológiai és szociálpszichológiai fogalmakkal határozható meg (*Kopp* [2006]). A társadalom strukturális tényezői ezen a szűrőrendszeren keresztül érvényesítik hatásukat. Joggal felvetődhet azonban az a megfontolás, miszerint hol vannak ebben a modellben a fizikai életkörülmények, amelyeknek egy bizonyos szintje „elengedhetetlen a civilizált élethez”. Persze attól függ, mit tekintünk „civilizált életnek”. Mit kezdünk például a társadalomból kivonuló mozgalmak képviselőivel, a természetközeli élet romantikus képviselőivel, a sarkkörön túl, szinte izoláltan élő alaszakai és kanadai fehér családok felfogásával a Yukon folyó mentén vagy az inuit indián törzsekkel, akiket hibásan csúfnevükön „eszkimóknak” (nyershús evőknek) hívunk sokszor még ma is? De feltehetnénk ezt a kérdést az amish közösségek esetében is, akik ugyan meglehetősen gazdagok, komoly pénzügyi befektetésekkel rendelkeznek, de tradicionális képviselőik elutasítják a modern technika alkalmazását? *Biswas-Diener, Vittersø és Diener* [2009] tovább bővítették ezt a sort az afrikai maszaj közösségekkel és másokkal. Ez az egyik buktatója az életminőség-kutatásoknak. Pontosán azért, mert nem veszik figyelembe, hogy a fizikai életkörülmények történetileg és kulturálisan is különbözőképpen alakultak ki, változtak, s ami szintén nagyon fontos, a társadalom strukturális tényezői és intézményrendszere nem értékeli ezeket a változásokat egységesen. Ennek következtében már nem meglepő, hogy egy adott életkörülmény-együttes sem kap egységes értékelést a társadalom különböző csoportjai részéről sem. *Sirgy* [1998] „materialism”¹⁷ elméletének éppen ez a kiindulópontja. Az életkörülmények jóllétet befolyásoló ereje az elmélet szerint

¹⁷ Az elmélet neve nem elírás. *Sirgy* érzékelteti az anyagiasság, a számítás központi szerepét.

az adott személy tulajdonságaitól és vonatkozási pontjaitól függően változik. Egyik példája alapján azt mutatja be, hogy az ún. „túlfogyasztás”, amikor a fogyasztás hedonikus örömet okoz, egyben egy megfelelési igényt is kielégít, továbbá az életmódon keresztül egy csoporthoz való tartozást is szimbolizál, akár van annak realitása, akár nincs.

Csak kitérőleg jegyezzük meg, hogy ez az okfejtés ismét megkérdőjelezi az életminőséget és más hasonló jelenségeket mérő nemzetközi rangsorok komolyságát is. Egyúttal persze azt is, hogy egy bizonyos ország elmozdulása egy ilyen rangsorban mennyire képezheti pozitív vagy negatív értékelés alapját (a politikai retorikában természetesen képezheti). Egyrészt arról van szó, hogy például a *World Happiness Report* [2019] keretében vizsgált dimenziók eltérő jelentőségűek az egyes országok között, sőt azokon belül is, összehasonlításuk tehát csak azonos vagy nagyrészt hasonló kultúra, értékrendszer alapján lenne valamelyest lehetséges. Így például alátámasztja ezt a megjegyzést Rogge és Van Nijverseel [2019] tanulmánya, amelyben a szerzők éles különbséget találtak az északi-nyugati és a keleti-déli országok életminőségének értékelésében az EU-SILC (European Union statistics on income and living conditions – az Európai Unió háztartási költségvetési és életkörülmény-felvétele) adatbázisa alapján. Ha nem így járunk el, a kulturális sajátosságok következtében kialakult eltéréseket rögtön az értékrendszerünknek megfelelően a fejlettség-elmaradottság dimenzióban kezdjük értelmezni. Azt, hogy egy ilyen kritikának is van jogosultsága, azt Dasgupta [1990] és jóval később Arechavala és Espina [2019] tanulmánya is igazolta, ahol az utóbbi szerzők a jóllét (European Quality of Life Survey – Európai életminőség-felmérés) indikátoraira alkalmazott többváltozós elemzés alkotta országcsoportokat megpróbálták elnevezni, hol földrajzi nevet használva (dél-európai országok), hol politológiai sajátosságokat követve (liberális, korporatív, szociáldemokrata), hol az Európai Unióba való belépés időpontját (2007), hol pedig a „posztszocialista” elnevezést választva, mintha a 2007-ben belépettek között nem lenne ugyancsak „posztszocialista” ország. A zavart, a kategorizálás átgondolatlanosságát, támadhatóságát figyelmen kívül hagyva azt állapíthatjuk meg, hogy a tanulmány alátámasztja véleményünket az eltérő kulturális sajátosságokkal rendelkező csoportok elemzésének problémáit illetően. Tovább erősíti ezt a véleményt Aslam és Corrado [2012] állásfoglalása is, akik tapasztalataik alapján a „jóllét földrajzáról” írnak, s nem természetföldrajzi, infrastrukturális, hanem kulturális tényezőket emelnek ki elsősorban. Tomaney [2017] szerint pedig a jóllét kutatásának hangsúlyát át kell helyezni a fejlesztési politika területéről a sokkal hasznosíthatóbb lokális és regionális területre. William Tov Ed Dienerrel írt tanulmányában [2009] a nemzetközi összehasonlító vizsgálatok elsődleges problémájának tartja, hogy a kutatók ugyan találhatnak olyan alapvető értékeket, amelyek eltérő kultúrákban is megfigyelhetők, de azok értelmezése már az adott kultúrától függ. Hasonlóképpen bizonyos mértékig megkérdőjelezhetik egy országon belüli rangsor érvényességét is.

Az egyes értékek értelmezése ugyanis eltérő lehet társadalmi rétegenként vagy etnikai, kulturális sajátosságok alapján, akár egy országon belül is. Gondoljunk csak a soknemezetiségű országokra, sajátos vallási csoportokra. Egy telepen élő cigány embernek lehetnek azonosan megmutatózó értékei a nem cigány csoportokkal, de az értékrendszer sok összetevője, például a preferenciák, valószínűleg már mások. Ugyanezt a helyzetet találjuk egy hagyományos sváb közösség tagjai esetében is (Juhász [2000]). Készítsünk tehát a jóllét mérésére egy kompozit mutatót? Ez kissé kockázatos lépésnek tűnhet. Másképpen szólva nem egyszerűen a kultúra a lényeges, hanem az adott kultúra belső sajátosságai. Ezt azonban a jelzett rangsorok nem képesek érzékeltetni. Diener [2009b], valamint Tov és Diener [2009] szerint azért nem ilyen tragikus a helyzet. A kutatók egyre jobban felkészültek a nehézségek áthidalására, s ennek meg lesz az eredménye majd az empirikus munkában is. A hivatkozott két szerző szerint arra a kérdésre kell koncentrálniuk, hogy a kulturális hatások a jóllét mely aspektusait befolyásolják erőteljesen. Michalos [2003] alapvető kétségét fejezte ki a nemzetközi rangsorok használhatóságával kapcsolatban, főként azokkal szemben, amelyek a legkülönbözőbb indikátorokat valamilyen matematikai módszerrel egy mutatóba „kovácsolják össze”. Tsui [1996] a humán fejlettségi mutató (human development index, HDI) indikátorai (várható élettartam, anyai halálozás, orvosra jutó népesség) alapján szemléltette a mutató tarthatatlanságát az országok közötti összehasonlítás területén. Javaslatát az volt, hogy készüljön egy világos indikátorlista a jóllét mérésére, valamint egy hozzákapcsolódó monitoringrendszer, feladva az egy mutató erőltetését. A kifogásolt módszer használata azonban még ma is általánosnak mondható, annak ellenére, hogy a 2017. évi World Happiness Report világosan megmutatta, milyen eltérő jelentőséget tulajdonítanak a különböző országokban az egyes indikátoroknak (Tofallis [2020]).

Azért, hogy az iménti, kissé „sarkos” megfogalmazásokat enyhítsük, elismerjük, hogy akár egy ilyen kompozit mutatóban léteznek valóban fontos elemek, például az egészségügy és annak infrastruktúrája terén, amelyek szoros kapcsolatban vannak az életminőség szinte mindegyik felfogásával. Mivel a globalizáció még nem formálta át teljesen a világot, s valószínűleg ebbe a feladatba bele fog törni a bicskája, az eltérő kultúrák történeti és strukturális hatásai a mérőszámok értékelésének bizonytalanságát a jövőben is fenntartják. Ismerjük a skót Adam Smith véleményét a társadalmi, kulturális különbségek fontosságáról, amelyet azzal példázott, hogy egy angol férfi szégyen nélkül nem jelenhet meg London utcáin, ha nincs a felső testén legalább egy vászoning, míg ugyanez nem feltétlenül szükséges Afrikában, ahol mindenki hiányos öltözékben jár (a példa a XVIII. századból való). Az alapszükségletek tehát kulturálisan is másképpen fogalmazódnak meg mindkét helyen. Majeed [2018] vizsgálata szintén megerősíti a társadalmi, kulturális különbségeknek a globalizációt késleltető erejét, de ő ezt másokkal szemben egy leküzdhető és leküzdendő hátránynak tartja azokban az afrikai országokban, ahol az adatok nem bizo-

nyítják a globalizáció és az életminőség szoros kapcsolatát. *Mukherjee* és *Kriekhaus* [2012] véleménye kicsit más, ők már korábban észlelték a globalizáció jótékony hatását a jóllét alakulására, de azt ők is elismerték, hogy gazdasági téren az egyenlőtlenségek a fejlett és a fejletlen országok között erősödtek e folyamat eredményeként. A helyzet tehát enyhén szólva nem egyértelmű.

Egyelőre levonhatjuk azt a következtetést, hogy az életminőség alapvetően két szempont alapján minősíthető. Az egyik a társadalmi, kulturális szempont, amely bizonyos természeti, történeti és intézményi körülményeket értékel és közvetít az egyén felé, másrészt az egyén pszichológiai, szociálpszichológiai állapota, amely alapján minősíti ezeket a körülményeket. *Ferriss* [2006] szerint azonban van egy harmadik szempont is, melyet strukturális szempontnak nevez, s mint korábban jeleztük, alapvetőnek tart az életminőség meghatározásakor. A demográfiai és a társadalmi struktúra jellemzői áttételeken keresztül befolyásolják az életminőség alakulását, de tegyük hozzá, nem azonosak vele. Melyek ezek a jellemzők *Ferriss* szerint? Elsőként a társadalom demográfiai struktúráját említi, az életkor és a nem piramisának jellegzetességeit és az ebből származó függőség jelenségét (idősek, fiatalok). Mindez kihát a szociális rendszer működésére, s befolyásolja az életminőség alakulását. Hasonló hatást gyakorol az etnikai összetétel is, elsősorban annak kulturális jellemzői miatt, amely például eltérő módon szabályozza a nemek helyzetét a családban és a közösségben, vagy másképpen értékeli a környezetet, az életmód bizonyos sajátosságait. Természetesen igaza van *Ferriss*-nek abban is, hogy a demográfiai helyzet jelentős mértékben befolyásolja egy települési közösségben az intézmények számát és profilját, de hasonlóan az előbbiekhöz, az életminőségre ez a hatás is közvetett. Korábban *Ferriss* [2002] az anyagi tényezőknek is komoly hatást tulajdonított a jóllét alakulásában. A véleménye az volt, hogy először mindenképpen az anyagi körülményeket kell javítani ahhoz, hogy a jóllét magasabb színvonalra kerüljön. Itt már láthatóan kettévál a elemzés és a policy beavatkozás aspektusa, amely a szakirodalomban nem kevés gondot okoz, különösen azokban az esetekben, ahol az elemzés szempontja elmarad.

A társadalmi struktúra életminőséget befolyásoló hatása a társadalom egyenlőtlenségi viszonyaiban érhető tetten. Egyfelől az oktatási, jövedelmi, szociális helyzet különbözőségeiben, másfelől az ezzel összefüggő részvételi és aktivitási sajátosságokban. A társadalmi struktúra azonban nem változatlan. A változást külső és belső demográfiai, gazdasági és politikai tényezők is okozhatják. Erre hívták fel a figyelmet *Tambyah*, *Tan* és *Kau* [2009] szingapúri vizsgálatukban, amely a személyes és családi tényezők mellett a strukturális hatások erős befolyását mutatta ki a jóllét alakulására az egyén értékelésén keresztül.

A társadalmi struktúra változása önmagában is kihathat egy egyén, család, közösség életminőségének alakulására. A változások további mozgást idézhetnek elő, mint például az elvándorlás, bevándorlás. Ezzel a dimenzióval már nagyon közel

kerültünk az életminőség közösségi és egyéni jellegzetességeihez. Egyéni szinten annak figyelembevétele fontos, hogy az egyén milyen mértékben lát lehetőséget a változtatásra, mennyire érzi ennek szükségességét, és milyen aktivitást fejt ki ennek érdekében. A közösség intézményeinek „sűrűsége” és „vitalitása” mint strukturális tényező, erősen függ az emberek aktivitásától és olyan értékek meghatározó jelentőségétől, amelyek az együttműködéssel, a szolidaritással, az identitással, a kohézióval vannak kapcsolatban.

5. Az életminőség mérésének konceptuális szakasza

Korábban már érintettük az életminőség egyéni, közösségi és társadalmi-gazdasági dimenzióinak kapcsolatát annyiban, hogy rámutattunk, az életminőség ugyan nem független a társadalom és a gazdaság teljesítőképességétől, de közel sem azonos azzal, összefüggésük csak sok áttételen keresztül érvényesül. Meglehetősen leegyszerűsítő következtetés lenne *Oswald* és *Wu* [2011] szerint is, ha valaki azt gondolná, hogy a magasabb egy főre jutó GDP magasabb életminőséggel, jóllétel lenne kapcsolatban, netán az előbbi indikátora lenne az utóbbinak. Ilyen összefüggést az említett szerzők nem találtak, de nem talált *Molnár* és *Kapitány* [2006], de *Kelemen* és *Kincses* [2015] sem. *Stanojević* és *Benčina* [2019] statisztikai mutatók alapján megalkotott jólléti indexe (health and education, political system, economy, HEPE) által kialakult országgrangsor pedig igen jelentősen eltért az egy főre jutó GDP országgrangortól. Különösebben nem csodálkozunk ezen, mert az a három indikátorcsoport, amelyre a HEPE épül, az az oktatás-egészség, a gazdaság és a politikai viszonyok. A két rangsor közötti eltérés azonban nem borította fel a szokásos rendet, csak átalakította azt. Nem feltétlenül találunk pozitív összefüggést a gazdasági és infrastrukturális jellemzők és a jóllétre vonatkozó önértékelés között sem. *Szirmai* [2015] például felhívta a figyelmet arra a sajátosságra, miszerint a vizsgált népesség egy része saját helyzetét jobbnak értékeli, mint ami a települését jellemző tényekből következhet. Ez az ellentmondásnak tűnő összefüggés mindenképpen arra utal, hogy *nem szabad összekeverni az életminőség jellemzőit az emberek lakóhelyének, környezetének jellemzőivel*. Jóval korábban *Dobossy* és *Kulcsár* [1983] is hasonlóképpen tapasztalták ezt az „ellentmondást”, amikor a rosszabb, hátrányosabb környezetben élők pozitívabban nyilatkoztak környezetük állapotáról, mint az „elit” részekben élők. A települési környezet tehát nem jelzi automatikusan az életminőség állapotát, helyesebben az emberek értékelése saját helyzetükről *nem egyszerű leképeződése* a környezetük színvonalának. Ezeknek az eredményeknek fényében viszont nehezen érthető, hogy a szakirodalom egy része gazdasági, infrastrukturális indikátorokat használ az életminőség

mérésére. *Bruton* [1977] a jóllét empirikus vizsgálatának megközelítéséről írt könyvében szintén óvatosságra int a közgazdaságtani kategóriák általános alkalmazásával kapcsolatban. Ha a jóllét lényegét úgy fogalmazzuk meg – írja –, hogy az ember a rendelkezésre álló erőforrásokat összegyűjti, és úgy használja fel, ahogy céljai kívánják, azonnal beleütközünk az életmód, az értékrendszer, a kultúra differenciáló hatásába. Az országos vagy megyei, illetve települési adatok tehát nem jelzik az ott élők életminőségét. Ha a külső körülmények, akár gazdasági, társadalmi vagy politikai jellegűek, csak lehetőséget adnak az életminőség bizonyos megvalósítására, akkor a kérdés: mindenki igénybe veszi ezeket a lehetőségeket? Ez a megközelítés emlékeztet *Halfacree* [1993], [1995] példájára, amikor arra hivatkozott, hogy a statisztikai adatok sokszor nem képesek a reális helyzetet tükrözni. A példája arról szólt, hogy ugyanolyan nagyságú villanyszámla mögött egészen eltérő életmódok, magatartások húzódnak meg, amit a számla összege nem érzékeltet. Bizonyos értelemben az ország vagy a régió, illetve a település statisztikai számait ugyanígy „villanyóra-leolvasásnak” tartja, amely megtévesztően hathat, nem jellemzi az ott élő emberek jóllétét, legfeljebb az egész település, térség fogyasztásának, ellátottságának szintjét. A kettő azonban, mint korábban már jeleztük nem ugyanaz.

6. Egy újabb fogalom és egy paradigma

A sok életminőség-fogalom mellé megfogalmazzunk egy újat, és segítségével leírhatjuk azt a paradigmát, amely – a felfogásunk szerint – értelmezi az életminőség (jóllét) kategóriáját. Ez a fogalom – éppúgy, mint bármelyik másik – a megismert szakirodalomból vitatható és vitatni is kell, mert azok a vizsgálati, mérési szempontok, amelyek a fogalomból következnek kutatásokban öltenek testet, továbbá azok alapján minősítenek, jeleznek változásokat a szakpolitikák számára.

Az életminőség tehát olyan jelenség, amely azt mutatja meg, hogy az egyén, hogyan értékeli élethelyzetét, annak egyéni, mentális, társadalmi kapcsolatokban, fizikai-anyagi körülményekben megjelenő sajátosságait és azok dinamikáját.

A fogalom részben a Rockefeller-alapítvány által támogatott Bellagio Központ (Olaszország) 2018. évi konferenciájának összefoglaló és intézményi anyagára támaszkodik. Másfelől követi *Thompson és Livingston* [2018] integratív szemléletét. Ez a szemlélet egymással összefüggő tudományterületek közös kutatásait és gyakorlati alkalmazását hangsúlyozza az életminőség, a jóllét területén. Az integratív szem-

lélet, ahogyan a szerzők hangsúlyozzák, ugyan nem „csodaszer”, de az elmélet, a tudomány, valamint a gyakorlat számára is hasznosítható eszköz a társadalom folyamatainak és az emberi viszonyoknak megértéséhez.

A javasolt fogalom alapján miből nem következethetünk tehát a jóllétre?

A jóllét

- nem helyettesíthető a GDP mutatójával és más gazdasági „fejlettséget” mérő mutatókkal;
- nem egyenlő a fejlett infrastruktúrával és intézményi ellátottsággal;
- nem helyettesíthető egy adott területi egységben élők jövedelmi, vagyoni adataival, valamint hiánya nem egyenlő a szegénység mértékével;
- nem egyenlő a boldogság „mértékével”, de a boldogság sem következik automatikusan az előbbieken felsorolt gazdasági jellemzőkből;
- egyéni vagy családi jövedelem színvonalával való kapcsolata nem lineáris;
- fogalma és így mérése is több dimenzió indikátoraiból tevődik össze, amelyek jelentősége változó az emberek számára, így nem értelmezhető lineáris mutatóként, ahol a magasabb érték jobb, az alacsonyabb rosszabb életminőséget jelöl;
- vagy egy komponense nem egyenlő egy adott térségben található civil szervezetek számával vagy költségvetésének nagyságával.

A fogalmi és módszertani problémákat nem oldották meg azok az egyébként dicséretes erőfeszítések sem, amelyek az egyéni és a területi (nem társadalmi) mutatókat megpróbálták „egybekalapálni”. Valószínűnek tartom, hogy ez még sokáig nem történik meg eredményesen. A jóllét körüli viták és eltérő megközelítések mellett talán az a legfőbb akadálya ennek, hogy remélhetően még sokáig nem fog eljönni a Huxley-féle „szép új világ”.

A javasolt *jóllétparadigma* elméleti alapja:

Elméleti kiindulópont: Esetünkben a kiindulópont jellege interdiszciplináris, és heterogén jellemzőket jelent egy bizonyos dinamikával rendelkező viszonyrendszerben, melyben az egyes elemek eltérők és más-más módon kapcsolódnak egymáshoz, mint akár egy „patchwork” esetében. Ezt az egybefonódó, sokrétű, eltérő skálán mozgó viszonyrendszert talán legjobban az *egymással dinamikusan összefüggő elemek többrétegű rendszerének* teoretikus megközelítésé-

vel lehetne érzékeltetni (*Anderson–McFarlane* [2011], *Dessein–Battaglini–Horlings* [2016], *Amelina* [2020]), ahol különböző „skálán” mozgó jelenségek értelmeződnek területi megközelítésben. Másképpen szólva, az életminőség dimenziói és az azokat körülvevő strukturális (történeti, regionális, gazdasági stb.) tényezők sajátos dinamikus kapcsolódása jellemző egy adott területre, amelynek határait nem a szokványos módokon tudjuk definiálni, hanem például kulturális színezetek alapján. A területiség itt másképpen jelenik meg, mint mikor az államigazgatási egységek határait vesszük figyelembe. Maga a jelenségkészlet és annak sajátos szerkezete, amelynek elemei eltérő dinamikával jellemezhetők, konstruálja azt a területet, amelyre nézve érvényesnek tekinti magát. Ez vagy egybeesik az államigazgatás területével, például az országhatárral, vagy nem. Ily módon az életminőség több, mint egy személy minősítése saját egyéni életéről, de nem azonos egy térségnek egy értékrendszer alapján történő infrastrukturális, intézményi, szolgáltatási stb. minősítésével sem.

A javasolt jóllétparadigma a következő szintekből épül fel:

1. A földrajzi, természeti, gazdasági, infrastrukturális, szolgáltatási háló elemei jelentik egy területi szinten a jólléti eszközök „*rendelkezésre álló ellátottságát*”, amely azonban nem mindenki számára érhető el minden esetben, és sokszor csak jelentős többletköltségek árán. Ez a terület, amelyet a legtöbben kutatnak és próbálják ezen keresztül megmutatni a jóllét egyenlőtlenségeit. Az idevonatkozó kritikákat a korábbiakban ismertettük (egy már hivatkozott példa erre a megközelítésre: *Costa et al.* [2019]). A másik lényeges mozzanat, hogy sokan nem is törekednek az eszközök valamelyik elemét elérni, még akkor sem, ha képesek lennének rá. Itt kapcsolódhatunk *Sen* [1993] korábban ismertetett megközelítéséhez. A rendelkezésre álló ellátottság tehát az adott térségben biztosított jellemzőket foglalja magában az említett korlátozásokkal. Az ellátottság színvonala, összetétele azonban változó, mégpedig két szempont alapján is. Az egyik a dinamika jellemzői, a másik a szerkezeti jellemzők. A földrajzi sajátosság érvényesülhet például abban, hogy közel van valamihez és ez bizonyos előnnyel vagy hátránnyal jár; illetve ennek az ellenkezője: távol van valamitől és ez előny vagy éppen hátrány. Ezeket a sajátosságokat lehet mérni objektív eszközökkel, de vajon a mérés értelmezése találkozik-e az emberek értékelésével? Létezik tehát egy kulturális mező által közrefogott szubjektív távolságértelmezés, mint ahogyan ezt már korábban, más kérdés kapcsán bizonyítottuk (*Vizi–Kulcsár–Obádovics* [2019]).

2. Minél nagyobb területi egységről van szó, a „rendelkezésre álló eszközrendszer” annál differenciáltabb a hozzáférés objektív és szubjektív tényezőit illetően. Ha egy ország mutatójának értéke legmagasabb egy nemzetközi rangsorban, az vajon azt jelenti, hogy mindenki számára, de legalább a többség számára a legmagasabb? Ha egy országban nő az egy főre jutó jövedelem, akkor az azt jelenti, hogy nő mindenkire vonatkozóan, nemcsak a felső 10-15 százalék számára?

3. A rendelkezésre álló eszközcsomag tartalmazza például a következő, területileg is értelmezhető mutatókat, amelyek dinamikája és értelmezése eltérő „skálán” mozoghat:

- a) gazdasági mutatók;
- b) infrastrukturális mutatók;
- c) a szolgáltatásokhoz való hozzáférés lehetősége;
- d) állami és civil intézmények és működésük.

4. a „rendelkezésre álló eszközcsomaghoz” való objektív és szubjektív hozzáférés, igénybevétel adatai;

5. a társadalom, a helyi közösségek (helyi, országos) erkölcsi, közösségi, politikai jellemzőinek értékelése;

6. az élethelyzet egyéni „objektív” mutatói (földrajzi, környezeti tényezők, gazdasági, infrastrukturális, anyagi, szociális mutatók);

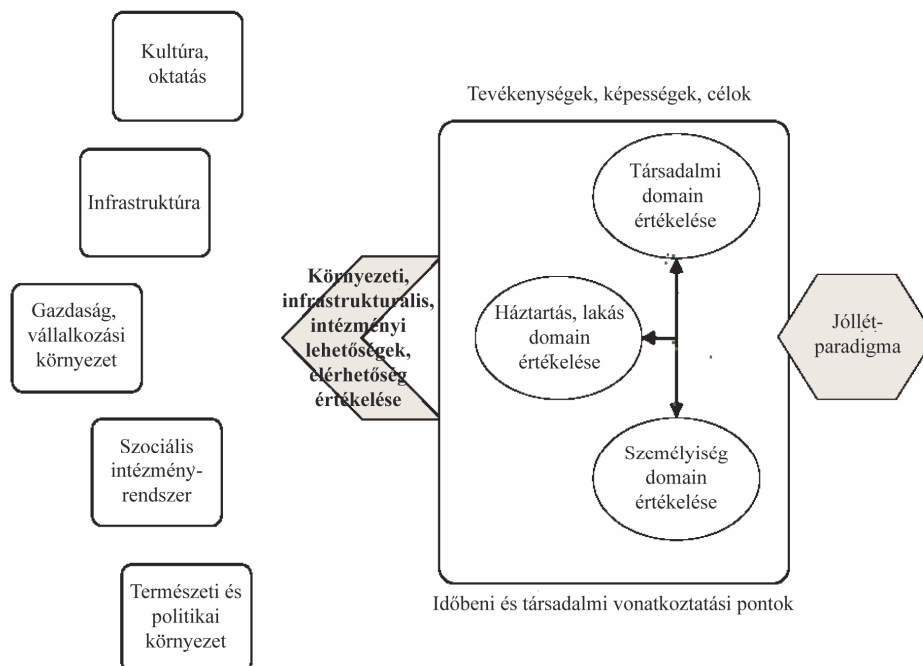
7. az élethelyzet mentális tulajdonságai;

8. a jövőre vonatkozó célok megvalósításának lehetőségei és az azzal kapcsolatos motiváció;

9. az élethelyzet múltbeli és várható alakulása (dinamika).

A 4–9 indikátoregyüttes értékelését és összefüggését az 1–3(a–d) indikátorokkal a 4. ábra szemlélteti. Az ábra bal oldalán azok a tényezők szerepelnek, amelyekre vonatkozó indikátorokat a szakirodalom egy része az „objektív” vagy a „társadalmi” jóllét indikátoraival azonosítja. Az általunk javasolt modellben ezek nincsenek benne önálló részként. Összefügghetnek a paradigmával, de nem azonosak vele, mint ahogyan már többször próbáltuk indokolni. Ezek a tényezők sem mozdulatlanok természetesen, változásaikat az emberek vagy különböző módokon észlelik, vagy ezek az észlelések elmaradnak, késnek. A társadalmi dimenzió egyrészt a szűkebb családi, rokonsági viszonyokat érinti, másrészt pedig azokat a jellegzetességeket foglalja magában, amelyek az adott lakóhelyi, közösségi, szomszédsági stb. hálózatokat érintik. A háztartásra és a lakásra, valamint a személyiségre jellemző sajátosságokat nem szükséges magyarázni, a szakirodalom taglalásánál kielégítően érintettük őket. Egyrészt a különböző dimenziók mindegyike rendelkezik dinamikus sajátossággal, másrészt pedig olyan vonatkoztatási pontokkal, amelyek befolyásolják a tevékenységek és a képességek kapcsolatát.

4. ábra. A javasolt jóllétparadigma szerkezete
(Structure of the proposed well-being paradigm)

A javasolt paradigma egyik legfontosabb összetevője tehát az, hogy a „rendelkezésre álló eszközcsomag” (infrastrukturális és intézményi ellátottság stb.) nem része a jóllétnek. Azt a csomagot és a benne levő elemeket vagy igénybe veszik az emberek, vagy nem. Könnyen hozzáférnek, vagy csak nehézségek árán, illetve sehogyan sem. Vagy érzik egyik-másik elem hatását, vagy nem. A csomag elemeinek létezése elvileg csak egy lehetőség, ami természetesen más lehetőségeket generálhat, de nem szükségszerűen. Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy szimpla elérése, igénybevétele a csomagnak, vagy éppen az igénybevétel hiánya is nehezen értékelhető. Ha valaki soha nem látogatja a település művelődési házát, könyvtárát, az vajon azt jelenti, hogy baj van a műveltségével vagy a közösségi kapcsolatrendszerével? Ha valaki intenzíven használja a szélessávú internetet, az azt jelenti, hogy a digitális jóllét egyik indikátorával jellemezhető? Még a saját szubjektív élethelyzet „objektív” mutatói – például a háztartás felszereltsége, jövedelem stb. – sincsenek lineáris összefüggésben a jólléttel, mint azt korábban láthattuk.

7. Összefoglalás

Igaza volt Babbie-nek abban, hogy a jóllét mérése ingoványos területre vezényelhet bennünket. Az írásnak az volt a célja, hogy rávilágítson a társadalomstatisztika néhány elméleti problémájára, amellyel akkor találkozunk, ha a mérni óhajtott jelenség és az azt kifejező fogalom nem tisztázott. Itt nemcsak arról van szó, hogy különböző elméleti iskolákhoz tartozó kutatók mást értenek a kulcsfogalmak alatt, másképpen közelítenek a kutatott jelenséghez, más dimenziókat tartanak lényegesnek, hanem arról is, hogy sok esetben hiányzik az empirikus vizsgálatok lényeges eleme, az átgondolt konceptuális szakasz és az abból következő operacionalizálás, azaz különböző mutatók alkalmazásakor a fontosnak tartott dimenzióknak való megfeleltetése.

A szakirodalom alapján alapvetően három megközelítésmód jellemzi a jóllét-kutatásokat és -elemzéseket. Az első az, amikor a kutatók társadalmi és gazdasági statisztikai mérőszámokat alkalmaznak (sokszor azért, mert nincs más), amelyekről értékrendszerük alapján úgy gondolják – s ebben a szakirodalom egy része is megerősíti őket, hogy tulajdonképpen a jóllétet –, az életminőséget mérik, hiszen a fejlettebb településen élők életminősége biztos fejlettebb is (gazdasági jóllét/economic well-being). Kimondatlanul azt feltételezik, hogy a hozzáférés és a használat mindenki számára adott, tehát biztos igénybe is veszik, méghozzá azért, mert üdvös a fejlődés szempontjából. A használat és igénykielégítés elmélete (uses and gratification theory) és az erre épülő kutatások azonban már közel ötven éve cáfolják az ilyen megközelítéseket (Katz–Blumler–Gurevitch [1974], Ko–Cho–Roberts [2005]).

A másik jellemző megközelítés alapvetően a survey jellegű vizsgálatokra támaszkodva méri a jóllétet, s ebből kiindulva a kutatás fókuszában az egyén „objektív” és szubjektíven megélt jólléte található, amely természetesen reflektál saját és környezete változó helyzetére. Korábban láttuk, hogy ennek a megközelítésnek indikátorokra „váltása” sem problémamentes.

A harmadik megközelítés az első kettőnek valamiféle ötvözete. Az eddigiekben azonban nem sikerült olyan koncepciót alkotni és megvalósítani, amely ezt az ötvözetet sikerre vitte volna.

A tanulmányban több esetben felhívtuk a figyelmet továbbá arra is, hogy a nemzetközi indexek, amelyek a jóllét mérésére hivatottak, a történeti, kulturális és környezeti adottságok eltérései miatt nem tartoznak az érvényes és a megbízható eszközök közé. Legfeljebb azt szemléltetik, hogy két időszak között változott-e és hogyan az alkalmazott mutató(k) értéke ugyanabban az országban, területen egy meghatározott értékrendszer alapján, amely nem biztos, hogy az adott terület sajátja.

Az a paradigma, amelyet a tanulmány végén javasoltunk, az első megközelítést kizárja a fogalomból, de nem teszi feleslegessé a jóllét kutatásában. A harma-

dikra pedig értelemszerűen nincs szükség, amíg a megbízható megoldás nem áll rendelkezésre.

A következő indikátoregyüttes bevezetését javasoljuk tehát, amely megfelel véleményünk szerint az érvényes paradigmának. Ezek a következők: 1. a társadalom, a helyi közösségek jellemzői és értékelésük; 2. az élethelyzet egyéni „objektív” mutatói és ezek értékelése (földrajzi, környezeti tényezők, gazdasági, infrastrukturális, anyagi, szociális mutatók); 3. az élethelyzetet minősítő személy mentális tulajdonságai; 4. az élethelyzet múltbeli és várható alakulásának dinamikája és értékelése; 5. a jövőre vonatkozó célok megvalósításának lehetőségei, s az azzal kapcsolatos motiváció.

Ezek az indikátorok egy olyan modellt képeznek, ahol az adott természeti, gazdasági, települési környezet keretében értékelhető a helyi társadalom minősége és az egyén szubjektív élethelyzete, s annak alakulása. Tanulmányunk elsősorban arra vállalkozott, hogy elméleti és metodológiai (nem módszertani-technikai) áttekintést adjon az életminőség, a jóllét elemzéséről a nemzetközi és a magyar szakirodalom alapján. A téma szakirodalma szinte áttekinthetetlen. Írásunkban igyekeztük azokat megjeleníteni, amelyek egy-egy sajátos megközelítést reprezentálnak.

Irodalom

- ADLER, A. – BONIWELL, I. – GIBSON, E. – METZ, T. – SELIGMAN, M. – UCHIDA, Y. – XING, Z. [2017]: *Definitions of Terms. Happiness, Transforming the Development Landscape*. The Centre for Bhutan Studies and GNH. Thimphu.
- AGOSTINI, L. R. D. – FANTINI, A. C. [2008]: Quality of life and quality of living conditions in rural areas: Distinctively perceived and quantitatively distinguished. *Social Indicators Research*. Vol. 89. March. pp. 487–499. <https://doi.org/10.1007/s11205-008-9245-4>
- AL-AJLANI, H. – VAN OOTEGEM, L. – VERHOFSTADT, E. [2019]: What is important for well-being? *Social Indicators Research*. Vol. 143. October. pp. 955–972. <https://doi.org/10.1007/s11205-018-2003-3>
- ALLARDT, E. [1993]: Having, loving, being: An alternative to the Swedish model of welfare research. In: *Nussbaum, M. C. – Sen, A. (eds.): The Quality of Life*. Clarendon Press. Oxford. pp. 1–8. <http://dx.doi.org/10.1093/0198287976.003.0008>
- ALGAN, Y. – CAHUC, P. [2013]: *Trust, Growth and Well-Being: New Evidence and Policy Implications*. Discussion Paper No. 7464. Institute for the Study of Labor. Bonn. <http://repec.iza.org/dp7464.pdf>
- AMELINA, A. [2020]: Theorizing large-scale societal relations through the conceptual lens of cross-border assemblages. *Current Sociology*. 27 June. <http://dx.doi.org/10.1177/0011392120931145>
- ARECHAVALA, N. S. – ESPINA, P. Z. [2018]: Quality of life in the European Union: An econometric analysis from a gender perspective. *Social Indicators Research*. Vol. 142. May. pp. 179–200. <https://doi.org/10.1007/s11205-018-1913-4>

- ANDERSON, B. – MCFARLANE, C. [2011]: Assemblage and geography. *Area*. Vol. 43. Issue 2. pp. 124–127. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1475-4762.2011.01004.x>
- ASLAM, A. – CORRADO, L. [2012]: The geography of well-being. *Journal of Economic Geography*. Vol. 12. Issue 3. pp. 627–649. <http://dx.doi.org/10.1093/jeg/lbr041>
- BAJI P. [2017]: Okos városok és alrendszereik – Kihívások a jövő városkutatói számára? *Tér és Társadalom*. 31. évf. 1. sz. 89–105. old. <http://dx.doi.org/10.17649/TET.31.1.2807>
- BAJMÓCZY Z. [2012]: A képesség-szemlélet alkalmazásának lehetőségei a regionális tudományban. In: *Rechnitzer J. – Rácz Sz. (szerk.): Dialógus a regionális tudományról*. Széchenyi István Egyetem Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola, Magyar Regionális Tudományi Társaság. Győr, Pécs. 18–30. old.
- BAJMÓCZY Z. – GÉBERT J. – MÁLOVICS GY. – PATAKI GY. [2014]: *Eszközöktől a jól-létig. A helyi gazdaságfejlesztés körvonalai a képességszemléletben*. Műhelytanulmányok. MT-GTKKK – 2014/2. Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar. Szeged.
- BÁLINT L. [2004]: Kistérségek egyenlőtlensége a Dél-Dunántúlon. *Területi Statisztika*. 44. évf. 5. sz. 477–494. old.
- BARSI B. [2019]: A boldogság mint az okos városok mérésének új, lehetséges módszere. *Területi Statisztika*. 59. évf. 5. sz. 555–574. old. <https://doi.org/10.15196/TS590505>
- BECKIE, T. M. – HAYDUK, L. A. [1997]: Measuring quality of life. *Social Indicators Research*. Vol. 42. September. pp. 21–39.
- BERNSTEIN, M. [1998]: Well-being. *American Philosophical Quarterly*. Vol. 35. No. 1. pp. 39–55.
- BISWAS-DIENER, R. – VITERSØ, J. – DIENER, E. [2009]: Most people are pretty happy, but there is cultural variation: The inughuit, the Amish, and the Maasai. In: *Diener E. (ed.): Culture and Well-Being – The Collected Works of Ed Diener. Social Indicators Research Series*. Vol. 38. pp. 245–260. http://dx.doi.org/10.1007/978-90-481-2352-0_12
- BISWAS-DIENER, R. – DIENER, E. – LYUBCHIK, N. [2015]: Wellbeing in Bhutan. *International Journal of Wellbeing*. Vol. 5. No. 2. pp. 1–13. <http://dx.doi.org/10.5502/ijw.v5i2.1>
- BOWLING, A. – WINDSOR, J. [2001]: Towards the good life: A population survey of dimensions of quality of life. *Journal of Happiness Studies*. Vol. 2. March. pp. 55–81.
- CALCAGNINI, G. – PERUGINI, F. [2019]: Social capital and well-being in the Italian provinces. *Socio-Economic Planning Sciences*. Vol. 68. December. pp. 1–10. <http://dx.doi.org/10.1016/j.seps.2018.11.005>
- CARVALHAL-MONTEIRO, R. L. – PEREIRA, V. – GOMES COSTA, H. [2019]: Analysis of the better life index through a cluster algorithm. *Social Indicators Research*. Vol. 142. May. pp. 477–506. <https://doi.org/10.1007/s11205-018-1902-7>
- CHAMBERLAIN, K. – ZIKA, S. [1992]: Stability and change in subjective well-being over short time periods. *Social Indicators Research*. Vol. 26. March. pp. 101–117. <http://dx.doi.org/10.1007/BF00304394>
- CLARK, W. A. – LISOWSKI, W. [2018]: Wellbeing across individuals and places: How much does social capital matter? *Journal of Population Research*. Vol. 35. August. pp. 217–236. <https://doi.org/10.1007/s12546-018-9207-x>
- COBB, C. – HALSTEAD, T. – ROWE, J. [1997]: Ha a GDP felmegy, miért megy Amerika lefelé? *Kövász*. I. évf. 1. sz. Tél. 30–47. old.
- COLBY, B. N. [1987]: Well-being: A theoretical program. *American Anthropologist*. Vol. 89. Issue 4. pp. 879–895. <http://dx.doi.org/10.1525/aa.1987.89.4.02a00080>

- CONTRERAS-VEJAR, Y. – TICE JEN, J. – TURNER, B. S. (eds.) [2019]: *Regimes of Happiness: Comparative and Historical Studies*. Anthem Press. London. <http://dx.doi.org/10.2307/j.ctvdjrmx3>
- COSTA, R. – DECLICH, C. – MARCHESICH, E. – OSTI, S. [2019]: Measurement of well-being in territories: An application for Italian provinces. In: *Bianco, A. – Conigliaro, P. – Gnaldi, M. (eds.): Italian Studies on Quality of Life. Social Indicators Research Series*. Vol. 77. pp. 47–69. http://dx.doi.org/10.1007/978-3-030-06022-0_4
- CROOKER, K. J. – NEAR, J. P. [1998]: Happiness and satisfaction: Measures of affect and cognition? *Social Indicators Research*. Vol. 44. No. 2. pp. 195–224.
- CSITE A. – NÉMETH N. [2007]: *Az életminőség területi differenciái Magyarországon: a kistérségi szintű HDI becslési lehetőségei*. Budapesti munkagazdaságtani füzetek. BWP – 2007/3. Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézet, Corvinus Egyetem, Emberi Erőforrások Tanszék. Budapest. <https://mtakti.hu/file/download//bwp0703.pdf>
- CSUKÁS, M. SZ. – SZABÓ, R. Z. [2018]: Factors hindering smart city developments in medium-sized cities. *Theory, Methodology, Practice*. Vol. 14. No. 1. pp. 3–14. http://epa.oszk.hu/02600/02695/00022/pdf/EPA02695_TMP_2018_01_003-014.pdf
- D’ACCI, L. [2010]: Measuring well-being and progress. *Social Indicators Research*. Vol. 104. No. 1. pp. 47–65. <http://dx.doi.org/10.1007/s11205-010-9717-1>
- DABÓCZI K. [1998]: A mérhető balgaság, avagy miért nincs olaj a közgazdaságtan lámpásában? *Kövász. II. évf. 2. sz. Nyár.* 32–57. old.
- DASGUPTA, P. [1990]: Well-being in poor countries. *Economic and Political Weekly*. Vol. 25. No. 31. pp. 1713–1715., 1717–1720.
- DESSEIN, J. – BATTAGLINI, E. – HORLINGS, L. (eds.) [2016]: *Cultural Sustainability and Regional Development*. 1st Edition. Routledge. London. <https://doi.org/10.4324/9781315737430>
- DIENER, E. – SUH, E. [1997]: Measuring quality of life: economic, social, and subjective indicators. *Social Indicators Research*. Vol. 40. January. pp. 189–216. <https://doi.org/10.1023/A:1006859511756>
- DIENER, E. (ed.) [2009a]: *Assessing Well-Being. The Collected Works of Ed Diener. Social Indicators Research Series*. Vol. 39. <http://dx.doi.org/10.1007/978-90-481-2354-4>
- DIENER, E. [2009b]: Conclusion: What we have learned and where we go next. In: *Diener, E. (ed.): Culture and Well-Being – The Collected Works of Ed Diener. Social Indicators Research Series*. Vol. 38. pp. 279–289. http://dx.doi.org/10.1007/978-90-481-2352-0_14
- DIENER, E. [2009c]: Introduction. Reviews and theoretical articles by Ed Diener. In: *Diener, E. (ed.): The Science of Well-Being – The Collected Works of Ed Diener. Social Indicators Research Series*. Vol. 37. pp. 1–10. https://doi.org/10.1007/978-90-481-2350-6_1
- DIENER, E. – SELIGMAN, M. E. P. [2004]: Beyond money: Toward an economy of well-being. *Psychological Science in the Public Interest*. Vol. 5. No. 1. pp. 1–31. <http://dx.doi.org/10.1111/j.0963-7214.2004.00501001.x>
- DIENER, E. – WIRTZ, D. – BISWAS-DIENER, R. – TOV, W. – KIM-PRIETO, C. – CHOI, D. – OISHI, S. [2009]: New measures of well-being. In: *Diener, E. (ed.): Assessing Well-Being – The Collected Works of Ed Diener. Social Indicators Research Series*. Vol. 39. pp. 247–266. http://dx.doi.org/10.1007/978-90-481-2354-4_12

- DIENER, E. – WIRTZ, D. – TOV, W. – KIM-PRIETO, C. – CHOI, D. – OISHI, S. – BISWAS-DIENER, R. [2010]: New well-being measures: Short scales to assess flourishing and positive and negative feelings. *Social Indicators Research*. Vol. 97. May. pp. 143–156. <http://dx.doi.org/10.1007/s11205-009-9493-y>
- DODGE, R. [1930]: *Autobiography*. Clark University Press. Worcester. pp. 99–121.
- DOLAN, P. – LAYARD, R. – METCALFE, R. [2011]: *Measuring Subjective Well-Being for Public Policy: Recommendations on Measures*. Special Paper. No. 23. Centre for Economic Performance, School of Economics and Political Science. London. <http://cep.lse.ac.uk/pubs/download/special/cepsp23.pdf>
- DUSEK, T. – LUKÁCS, R. – RÁCZ, I. [2014]: Development differences among the regions of Hungary. *Procedia Economics and Finance*. Vol. 9. pp. 264–277. [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(14\)00028-8](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(14)00028-8)
- EASTERLIN, R. A. [1974]: Does economic growth improve the human lot? Some empirical evidence. In: *David, P. A. – Reder, M. W.* (eds.): *Nations and Households in Economic Growth: Essays in Honor of Moses Abramovitz*. Academic Press, Inc. New York. pp. 89–125. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-205050-3.50008-7>
- EASTERLIN, R. A. [2010]: Well-being, front and center: A note on the Sarkozy report. *Population and Development Review*. Vol. 36. Issue 1. pp. 119–124. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1728-4457.2010.00320.x>
- EASTERLIN, R. A. [2017]: Paradox lost? *Review of Behavioral Economics*. Vol. 4. No. 4. pp. 311–339. <http://dx.doi.org/10.1561/105.00000068>
- EUROSTAT [2015]: *Quality of Life – Facts and Views*. Luxembourg. <https://doi.org/10.2785/59737>
- EVANS, D. R. [1994]: Quality of life in the population at large. Improving the quality of life of people with and without disabilities. *Social Indicators Research*. Vol. 33. Nos. 1–3. pp. 47–88. <http://dx.doi.org/10.1007/BF01078958>
- FARAGÓ L. [2016]: Társadalmi-területi egyenlőtlenségek. *Tér és Társadalom*. 30. évf. 3. sz. 118–123. old. <http://dx.doi.org/10.17649/TET.30.3.2803>
- FARKAS J. ZS. – KOVÁCS A. D. [2018]: Kritikai észrevételek a magyar vidékfejlesztésről a vidék-földrajz szempontjából. *Területi Statisztika*. 58. évf. 1. sz. 57–83. old. <http://dx.doi.org/10.15196/TS580103>
- FERRISS, A. L. [2001]: The domains of the quality of life. *Bulletin de Méthodologie Sociologique*. Vol. 72. Issue 1. pp. 5–19. <http://dx.doi.org/10.1177/075910630107200103>
- FERRISS, A. L. [2002]: Does material well-being affect non-material well-being? Papers from the Second Annual International Society for Quality of Life Studies Conference. *Social Indicators Research*. Vol. 60. Nos. 1–3. pp. 275–280. http://dx.doi.org/10.1007/978-94-015-9970-2_14
- FERRISS, A. L. [2006]: Theory of social structure and the quality of life. *Applied Research in Quality of Life*. Vol. 1. June. pp. 117–123. <http://dx.doi.org/10.1007/s11482-006-9003-1>
- FERTŐ I. – VARGA Á. [2014]: A jóllét területi különbségei Magyarországon. *Statisztikai Szemle*. 92. évf. 10. sz. 874–891. old.
- KSH (KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL) [2018]: *Mikrocenzus 2016. 11. Szubjektív jóllét*. Budapest.
- FUENTES, N. – ROJAS, M. [2001]: Economic theory and subjective well-being: Mexico. *Social Indicators Research*. Vol. 53. March. pp. 289–314.
- GALLUP.ORG [2005], [2018]: https://news.gallup.com/topic/well_being_index.aspxvillanyszámla

- GÁSPÁR T. [2013]: A társadalmi-gazdasági fejlettség mérési rendszerei. *Statisztikai Szemle*. 91. évf. 1. sz. 77–92. old.
- GERSON, E. M. [1976]: On “Quality of Life”. *American Sociological Review*. Vol. 41. No. 5. pp. 793–806. <http://dx.doi.org/10.2307/2094727>
- GIOVANNINI, E. – RONDINELLA, T. [2018]: Going beyond GDP: Theoretical approaches. In: *D'Ambrosio, C. (ed.): Handbook of Research on Economic and Social Well-Being*. Edward Elgar Publishing. Cheltenham. pp. 1–51. <http://dx.doi.org/10.4337/9781781953716.00006>
- GLATZER, W. [2000]: Happiness: Classic theory in the light of current research. *Journal of Happiness Studies*. Vol. 1. December. pp. 501–511. <http://dx.doi.org/10.1023/A:1011550727571>
- GNH (GROSS NATIONAL HAPPINESS) [2015]: *From Philosophy to Praxis*. Sixth International Conference. 4–6 November. Paro.
- GYÓRI R. – MIKLE GY. [2017]: A fejlettség területi különbségeinek változása Magyarországon, 1910–2011. *Tér és Társadalom*. 31. évf. 3. sz. 143–165. old. <http://dx.doi.org/10.17649/TÉT.31.3.2866>
- HAGERTY, M. – CUMMINS, R. – FERRISS, A. K. – LAND, A. – MICHALOS, M. – PETERSON, A. S. – SIRGY, J. – VOGEL, J. [2001]: Quality of life indexes for national policy: Review and agenda for research. *Social Indicators Research*. Vol. 71. Issue 1. pp. 58–78. <http://dx.doi.org/10.1177/075910630107100104>
- HAJIRAN, H. [2006]: Toward a quality of life theory: Net domestic product of happiness. *Social Indicators Research*. Vol. 75. January. pp. 31–43. <http://dx.doi.org/10.1007/s11205-004-4646-5>
- HALFACREE, K. H. [1993]: Locality and social representation: Space, discourse and alternative definitions of the rural. *Journal of Rural Studies*. Vol. 9. Issue 1. pp. 23–37. [http://dx.doi.org/10.1016/0743-0167\(93\)90003-3](http://dx.doi.org/10.1016/0743-0167(93)90003-3)
- HALFACREE, K. H. [1995]: Talking about rurality: Social representations of the rural as expressed by residents of six English parishes. *Journal of Rural Studies*. Vol. 11. Issue 1. pp. 1–20. [http://dx.doi.org/10.1016/0743-0167\(94\)00039-C](http://dx.doi.org/10.1016/0743-0167(94)00039-C)
- HANKISS E. – MANCHIN GY. [1976]: Szempontok az élet „minőségének” szociológiai vizsgálatához. *Valóság*. 19. évf. 6. sz. 20–34. old.
- HARCSA I. [2015a]: A területi fejlettség és egyenlőtlenségek lehetséges értelmezései – kritikai értékelés és kutatási eredmények – I. *Statisztikai Szemle*. 93. évf. 5. sz. 460–486. old.
- HARCSA I. [2015b]: A területi fejlettség és egyenlőtlenségek lehetséges értelmezései – kritikai értékelés és kutatási eredmények – II. *Statisztikai Szemle*. 93. évf. 6. sz. 521–551. old.
- HAVASI É. [2008]: Az indikátorok, indikátorrendszerek jellemzői és statisztikai követelményei. *Statisztikai Szemle*. 85. évf. 8. sz. 677–689. old.
- HEADEY, B. – HOLMSTRÖM, E. – WEARING, A. [1984]: Well-being and ill-being: Different dimensions? *Social Indicators Research*. Vol. 14. February. pp. 115–139. <http://dx.doi.org/10.1007/BF00293406>
- HOULDEN, V. – PORTO DE ALBUQUERQUE, J. – WEICH, S. – JARVIS, S. [2019]: A spatial analysis of proximate greenspace and mental wellbeing in London. *Applied Geography*. Vol. 109. August. <http://dx.doi.org/10.1016/j.apgeog.2019.102036>
- HUXLEY, A. [2018]: *Szép új világ*. Cartaphilus Kiadó. Budapest.

- IVONY É. [2017]: Szubjektív életminőség és érzelmi jóllét Magyarországon a gazdasági válság előtt és azt követően, európai kitekintéssel. *Statisztikai Szemle*. 95. évf. 10. sz. 998–1022. old.
- JEBB, A. T. – TAY, L. – DIENER, E. – SHIGEHRO, O. [2018]: Happiness, income satiation and turning points around the world. *Nature Human Behaviour*. Vol. 2. January. pp. 33–38. <http://dx.doi.org/10.1038/s41562-017-0277-0>
- JENKINS, M. [2019]: The social construction of official statistics: The case of the UK ‘measuring national well-being’ programme. *Social Indicators Research*. Vol. 143. August. pp. 881–899. <https://doi.org/10.1007/s11205-018-1989-x>
- JOSHANLOO, M. – JOVANOVIĆ, V. – TAYLOR, T. [2019]: A multidimensional understanding of prosperity and well-being at country level: Data-driven explorations. *PLoS ONE*. Vol. 14. Issue 10. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0223221>
- JUHÁSZ E. [2000]: Magánhaszon és közjólet a településfejlődésben (Tarján). In: *Bódi F. – Bóhm A. (szerk.): Sikeres helyi társadalmak Magyarországon*. Agroinform Kiadóház. Budapest. 85–94. old.
- KAHNEMAN, D. – KRUEGER, A. B. [2006]: Developments in the measurement of subjective well-being. *Journal of Economic Perspectives*. Vol. 20. No. 1. Winter. pp. 3–24. <http://dx.doi.org/10.1257/089533006776526030>
- KAISER, C. F. – VENDRIK, C. M. [2018]: *Different Versions of the Easterlin Paradox: New Evidence for European Countries*. Maastricht University. Maastricht.
- KÁPOSZTA J. – HONVÁRI P. [2019]: A smart falu koncepciójának főbb összefüggései és kapcsolódása a hazai vidékgazdaság fejlesztési stratégiájához. *Tér és Társadalom*. 33. évf. 1. sz. 83–97. old. <http://dx.doi.org/10.17649/TET.33.1.3091>
- KARIMI, M. – BRAZIER, J. – BASARIR, H. [2016]: The capability approach: A critical review of its application in health economics. *Value in Health*. Vol. 19. Issue 1. pp. 795–799. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jval.2016.05.006>
- KATZ, E. – BLUMLER, J. G. – GUREVITCH, M. [1974]: Utilization of mass communication by the individual. In: *Blumler, J. G. – Katz, E. (eds.): The Uses of Mass Communications: Current Perspectives on Gratifications Research*. Sage. Beverly Hills. pp. 19–32.
- KELEMEN R. – KINCSES Á. [2015]: A jóllét magyarországi indikátorrendszerének elméleti alapjai. *Gazdálkodás*. 59. évf. 3. sz. 220–235. old.
- KEYES, C. L. [1998]: Well-being. *Social Psychology Quarterly*. Vol. 61. No. 2. pp. 121–140.
- KO, H. – CHO, C. H. – ROBERTS, M. S. [2005]: Internet uses and gratifications: A structural equation model of interactive advertising. *Journal of Advertising*. Vol. 34. Issue 2. pp. 57–70. <http://dx.doi.org/10.1080/00913367.2005.10639191>
- KORONAKOS, G. – SMIRLISB, Y. – SOTIROS, D. – DESPOTI, D. K. [2020]: Assessment of OECD better life index by incorporating public opinion. *Socio-Economic Planning Sciences*. Vol. 70. June. 100699. <http://dx.doi.org/10.1016/j.seps.2019.03.005>
- KOVÁCS K. – KIRÁLY G. [2015]: A jólét szubjektív összetevői és objektív meghatározottságai a hátrányos helyzetű vidéki térségekben. In: *Szirmai V. (szerk.): A területi egyenlőtlenségektől a társadalmi jólét felé*. Kodolányi János Főiskola. Székesfehérvár. 285–300. old. <https://mek.oszk.hu/15300/15390/15390.pdf>
- KUZNETS, S. [1934]: *National Income, 1929–1932*. Bulletin 49. June. National Bureau of Economic Research. New York. <https://www.nber.org/system/files/chapters/c2258/c2258.pdf>

- LANE, T. [2017]: How does happiness relate to economic behaviour? A review of the literature. *Journal of Behavioral and Experimental Economics*. Vol. 68. June. pp. 62–78. <http://dx.doi.org/10.1016/j.socec.2017.04.001>
- LIAO, P.-S. [2009]: Parallels between objective indicators and subjective perceptions of quality of life: A study of metropolitan and county areas in Taiwan. *Social Indicators Research*. Vol. 91. September. pp. 99–114. <http://dx.doi.org/10.1007/s11205-008-9327-3>
- LIJADI, A. A. [2018]: *Theoretical Foundations to Outline Human Well-being: Metaanalytic Literature Review for Defining Empowered Life Years*. Working Paper. No. 18-002. International Institute for Applied Systems Analysis. Laxenburg. <http://pure.iiasa.ac.at/id/eprint/15119/>
- LUI, P. P. – FERNANDO, G. A. [2018]: Development and initial validation of a multidimensional scale assessing subjective well-being: The well-being scale (WeBS). *Psychological Reports*. Vol. 121. Issue 1. pp. 135–160. <http://dx.doi.org/10.1177/0033294117720696>
- LUKÁCS R. – CSOMÓS GY. [2020]: Az okosváros-komponensek megjelenésének vizsgálata a magyar városok 2014–2020-as településfejlesztési stratégiáiban. *Tér-Gazdaság-Ember*. 8. évf. 1. sz. 33–58. old.
- MAJEED, M. T. [2018]: Quality of life and globalization: Evidence from Islamic countries. *Applied Research Quality Life*. Vol. 13. August. pp. 709–725. <http://dx.doi.org/10.1007/s11482-017-9554-3>
- MARTINEZ, J. [2019]: Mapping dynamic indicators of quality of life: A case in Rosario, Argentina. *Applied Research Quality Life*. Vol. 14. April. pp. 777–798. <https://doi.org/10.1007/s11482-018-9617-0>
- MENON, M. – PENDAKUR, R. – PERALI, F. [2015]: All in the family: How do social capital and material wellbeing affect relational wellbeing? *Social Indicators Research*. Vol. 124. No. 3. pp. 889–910. <http://dx.doi.org/10.1007/s11205-014-0816-2>
- MICHALKÓ G. – KISS J. K. – KOVÁCS B. [2009]: Boldogító utazás: A turizmus hatása a magyar lakosság szubjektív életminőségére. *Tér és Társadalom*. 23. évf. 1. sz. 1–17. old. <https://doi.org/10.17649/TET.23.1.1213>
- MICHALOS, A. C. [2003]: *Essays on the Quality of Life*. Kluwer Academic Publishers. Dordrecht, Boston, London.
- MICHALOS, A. C. [2004]: Social indicators research and health-related quality of life research. *Social Indicators Research*. Vol. 65. January. pp. 27–72. <http://dx.doi.org/10.1023/A:1025592219390>
- MIHÁLY N. – KOMÁROMI N. – RÓNAI R. – BRUDER E. [2017]: Demográfiai és szociálpszichológiai hatások az életszínvonal minimális és ideális szintjének megítélésében. *Polgári Szemle*. 13. évf. 4–6. sz. 160–172. old. <http://dx.doi.org/10.24307/psz.2017.1213>
- MOHAMMAD-REZA, N. R. – PEREZ, P. – BERRYMAN, M. – WICKRAMASURIYA, R. [2016]: A semi-empirical determination of perceived liveability. *Bulletin de Methodologie Sociologique*. Vol. 129. Issue 1. pp. 5–24. <https://doi.org/10.1177/0759106315615510>
- MOLNÁR, GY. – KAPITÁNY, ZS. [2006]: *Mobility, Uncertainty and Subjective Well-Being in Hungary*. Discussion papers. No. 5. Institute of Economics Hungarian Academy of Sciences. Budapest.
- MUKHERJEE, N. – KRIECKHAUS, J. [2012]: Globalization and human well-being. *International Political Science Review*. Vol. 33. No. 2. pp. 150–170. <http://dx.doi.org/10.1177/0192512111402592>

- MURGAŠ, F. – KLOBUČNÍK, M. [2016]: Municipalities and regions as good places to live: Index of quality of life in the Czech Republic. *Applied Research Quality Life*. Vol. 11. December. pp. 553–570. <http://dx.doi.org/10.1007/s11482-014-9381-8>
- MUSIKANSKI, L. – PHILLIPS, R. – BRADBURY, J. – DE GRAAF, J. – BLISS, C. L. [2020]: *Happiness, Well-Being, and Sustainability: A Course of Systems Changes*. 1st Edition. Taylor & Francis. London. <https://doi.org/10.4324/9781003043232>
- NAGY, G. – KOÓS, B. [2014]: First results in modelling objective well-being in Hungary at lower territorial level. *Regional Statistics*. Vol. 4. No 2. pp. 71–86. <http://dx.doi.org/10.15196/RS04205>
- NAGY G. – KOÓS B. [2015]: A jól-lét index fejlődése. In: Szirmai V. (szerk.): *A területi egyenlőtlenségektől a társadalmi jól-lét felé*. Kodolányi János Főiskola. Székesfehérvár. 47–65. old. <https://mek.oszk.hu/15300/15390/15390.pdf>
- NAGY A. – SAIN M. – SÁRDI A. – VASZÓCSIK V. [2015]: *Településértékelés és monitoring. Módszertani javaslat*. Lechner Tudásközpont. Budapest. <http://lechnerkozpont.hu/doc/okosvaros/telepulesertekeles-es-monitornig-modszertani-javaslat.pdf>
- NEMES-NAGY J. – TAGAI G. [2009]: Területi egyenlőtlenségek, térszerkezeti determinációk. *Területi Statisztika*. 49. évf. 2. sz. 152–169. old.
- OECD (ORGANISATION FOR ECONOMIC CO-OPERATION AND DEVELOPMENT) [2013]: *OECD Framework for Statistics on the Distribution of Household Income, Consumption and Wealth*. Paris. <https://doi.org/10.1787/9789264194830-5-en>
- OFFICE FOR NATIONAL STATISTICS [2018]: *Surveys Using Our Four Personal Well-Being Questions. A Guide to What Surveys Includes the Four ONS Personal Well-Being questions*. London.
- OISHI, S. – SCHIMMACK, U. – DIENER, E. [2012]: Progressive taxation and the subjective well-being of nations. *Psychological Science*. Vol. 23. Issue 1. pp. 86–92. <http://dx.doi.org/10.1177/0956797611420882>
- OSBERG, L. [1985]: The measurement on economic well-being. In: Laidler, D. (ed.): *Approaches to Economic Well-Being*. Vol. 36. University of Toronto Press. Toronto. <http://www.csls.ca/iwb/macdonald.pdf>
- OSBERG, L. – SHARPE, A. [2011]: *Moving from a GDP-Based to a Well-Being Based Metric of Economic Performance and Social Progress: Results from the Index of Economic Well-Being for OECD Countries, 1980–2009*. Research Report. No. 12. Centre for the Study of Living Standards. Ottawa. <http://www.csls.ca/reports/csls2011-12.pdf>
- OSWALD, A. J. – WU, S. [2011]: Well-being across America. *Review of Economics and Statistics*. Vol. 93. Issue 4. pp. 1118–1134. http://dx.doi.org/10.1162/REST_a_00133
- PALÁNKAI T. [2010]: Megjegyzések Joseph Stiglitz és Amartya Sen „A gazdasági teljesítmények és a szociális haladás mérése” című jelentéséhez. *Köz-gazdaság*. 5. évf. 1. sz. 11–19. old.
- PAPP S. – NAGY GY. – BOROS L. [2017]: A kedvezményezett települések objektív életminőség alapján történő lehatárolási lehetőségei. *Területi Statisztika*. 57. évf. 6. sz. 639–664. old. <https://doi.org/10.15196/TS570603>
- POMÁZI I. [2010]: A társadalmi haladás mérése. *Statisztikai Szemle*. 88. évf. 3. sz. 221–235. old.
- POMÁZI I. [2020]: A GDP-n túl: újra fókuszban a jóllét mérése. *Statisztikai Szemle*. 98. évf. 3. sz. 268–272. old. <http://doi.org/10.20311/stat2020.3.hu0268>

- RAIBLEY, J. R. [2012]: Happiness is not well-being. *Journal of Happiness Studies*. Vol. 13. November. pp. 1105–1129. <https://doi.org/10.1007/s10902-011-9309-z>
- RINGEN, S. [1995]: Well-being, measurement, and preferences. *Acta Sociologica*. Vol. 38. Issue 1. pp. 3–15. <http://dx.doi.org/10.1177/000169939503800102>
- ROGGE, N. – VAN NIJVERSEEL, I. [2019]: Quality of life in the European Union: A multidimensional analysis. *Social Indicators Research*. Vol. 141. February. pp. 765–789. <https://doi.org/10.1007/s11205-018-1854-y>
- RWJF (ROBERT WOOD JOHNSON FOUNDATION) [2018]: *Advancing Well-Being in an Inequitable World: Moving from Measurement to Action*. New Jersey. <http://www.gnhcentrebutan.org/wp-content/uploads/2016/03/RWJF-Advancing-Wellbeing-in-an-Inequitable-World-Final-Report.pdf>
- ROJAS, M. [2011]: The ‘Measurement of Economic Performance and Social Progress’ Report and quality of life: Moving forward. *Social Indicators Research*. Vol. 102. October. pp. 169–180. <http://dx.doi.org/10.1007/s11205-010-9737-x>
- ROJAS, M. (ed.) [2019]: *The Economics of Happiness – How the Easterlin Paradox Transformed Our Understanding of Well-Being and Progress*. Springer. Berlin.
- RUSSO, F. – RINDONE, C. – PANUCCIO, P. [2014]: The process of smart city definition at an EU level. In: Marchettini, N. – Brebbia, C. A. – Pulselli, R. – Bastianoni, S. (eds.): *The Sustainable City IX – Urban Regeneration and Sustainability*. Vol. 191. pp. 979–989. <http://dx.doi.org/10.2495/SC140832>
- SAPIR, E. [1964]: *Culture, Language, and Personality*. University of California Press. Berkeley.
- SARRA, A. – NISSI, E. [2020]: A spatial composite indicator for human and ecosystem well-being in the Italian urban areas. *Social Indicators Research*. Vol. 148. October. pp. 353–377. <https://doi.org/10.1007/s11205-019-02203-y>
- SATRE, J.-P. [1943]: *Being and Nothingness: An Essay in Phenomenological Ontology*. Philosophical Library. New York.
- SÁGI M. [2002]: Elégedettség, jövedelmi feszültség. In: Kolosi T. – Tóth I. Gy. – Vukovich Gy. (szerk.): Társadalmi Riport. TÁRKI. Budapest. 75–92. old.
- SCHWARTZ, N. [2015]: Norbert Schwarz: A pioneer in social indicators and quality of life research. *Applied Research in Quality of Life*. Vol. 10. August. pp. 765–767. <https://doi.org/10.1007/s11482-015-9424-9>
- SEN, A. [1993]: Capability and well-being. In: Nussbaum, M. – Sen, A. (eds.): *The Quality of Life*. Clarendon Press. Oxford. pp. 30–53. <http://dx.doi.org/10.1093/0198287976.003.0003>
- SHA FAN, V. – MAHADEVAN, R. [2019]: The role of social capital and remote Chinese villagers’ well-being. *Social Indicators Research*. Vol. 143. October. pp. 1109–1128 <https://doi.org/10.1007/s11205-018-2020-2>
- SINGH, R. P. – ARORA, A. P. [2010]: Antecedents of individual well-being. *VISION – The Journal of Business Perspective*. Vol. 14. Issue 3. pp. 191–205. <http://dx.doi.org/10.1177/097226291001400304>
- SIRGY, M. J. [1998]: Materialism and quality of life. *Social Indicators Research*. Vol. 43. March. pp. 227–260. <https://doi.org/10.1023/A:1006820429653>

- SIRGY, M. J. – EFRATY, D. – SIEGEL, P. – LEE, D. J. [2001]: A new measure of quality of work life (QWL) based on need satisfaction and spillover theories. *Social Indicators Research*. Vol. 55. September. pp. 241–302. <https://doi.org/10.1023/A:1010986923468>
- SIRGY, M. J. – YU, G. B. – LEE, D. – JOSHANLOO, M. – BOSNJAK, M. – JIAO, J. – EKICI, A. – ATAY, E. G. – GRZESKOWIAK, S. [2019]: The dual model of materialism: Success versus happiness materialism on present and future life satisfaction. *Applied Research in Quality of Life*. <https://doi.org/10.1007/s11482-019-09763-8>
- SMITH, J. [2003]: *Guide to the Construction and Methodology of the Index of Economic Well-Being*. Compiled Paper. Centre for the Study of Living Standards. Ottawa. <http://www.csls.ca/iwb/iewb-guide.pdf>
- SOH, M. – ZAROLA, A. – PALAIOU, K. – FURNHAM, A. [2016]: Work-related well-being. *Health Psychology Open*. Vol. 3. January–June. pp. 1–11. <https://doi.org/10.1177/2055102916628380>
- SPÉDER ZS. – KAPITÁNY B. [2002]: A magyar lakosság elégedettségének meghatározó tényezői nemzetközi összehasonlításban. In: *Kolosi T. – Tóth I. Gy. – Vukovich Gy.* (szerk.): *Társadalmi Riport*. TÁRKI. Budapest. 162–172. old.
- STANOJEVIĆ, A. – BENČINA, J. [2019]: The construction of an integrated and transparent index of wellbeing. *Social Indicators Research*. Vol. 143. October. pp. 995–1015. <https://doi.org/10.1007/s11205-018-2016-y>
- STIGLITZ, J. E. – SEN, A. – FITOUSSI, J.-P. [2009]: *Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress*. Paris. <http://files.harmonywithnatureun.org/uploads/upload112.pdf>
- STIGLITZ, J. E. [2010]: *The Stiglitz Report. Reforming the International Monetary and Financial Systems in the Wake of the Global Crisis*. The New Press. New York.
- STIGLITZ, J. E. – FITOUSSI, J.-P. – DURAND, M. (eds.) [2018]: *For Good Measure – Advancing Research on Well-being Metrics Beyond GDP*. OECD Publishing Paris. <https://doi.org/10.1787/9789264307278-en>
- STONE, A. A. – KRUEGER, A. B. [2018]: Understanding subjective well-being. In: *Stiglitz, J. E. – Fitoussi, J.-P. – Durand, M.* (eds.): *For Good Measure: Advancing Research on Well-being Metrics Beyond GDP*. OECD Publishing. Paris. pp. 164–201. <https://doi.org/10.1787/9789264307278-en>
- SZÁNTÓ ZS. – SUSÁNSZKY É. – BERÉNYI Z. – SIPOS F. – MURÁNYI I. [2016]: A jól-lét fogalmának értelmezése az európai szakirodalomban (2009–2014). *Metszetek*. 5. évf. 1. sz. 16–47. old. http://metszetek.unideb.hu/files/metszetek%202016_1%20szanto%2016-47.pdf
- SZIRMAI V. [2015]: Hogyan juthatunk el a területi egyenlőtlenségektől a társadalmi jól-lélig? In: *Szirmai V.* (szerk.): *A területi egyenlőtlenségektől a társadalmi jól-lét felé*. Kodolányi János Főiskola. Székesfehérvár. 417–430. old. <https://mek.oszk.hu/15300/15390/15390.pdf>
- TAMBYAH, S. K. – TAN, S. J. – KAU, A. K. [2009]: The quality of life in Singapore. *Social Indicators Research*. Vol. 92. November. pp. 337–376. <http://dx.doi.org/10.1007/s11205-008-9347-z>
- TIMÁR J. – KOVÁCS K. – VÁRADI M. M. [2015]: A jól-lét deficit térségei. In: *Szirmai V.* (szerk.): *A területi egyenlőtlenségektől a társadalmi jó-lét felé*. Kodolányi János Főiskola. Székesfehérvár. 269–284. old. <https://mek.oszk.hu/15300/15390/15390.pdf>

- THIRY, G. [2015]: Beyond GDP: Conceptual grounds of quantification. The case of the index of economic well-being (IEWB). *Social Indicators Research*. Vol. 121. May. pp. 313–343. <http://dx.doi.org/10.1007/s11205-014-0650-6>
- THOMPSON, N. – LIVINGSTON, W. [2018]: Promoting well-being. *Illness, Crisis & Loss*. Vol. 26. Issue 2. pp. 98–110. <http://dx.doi.org/10.1177/1054137316643445>
- TOFALLIS, C. [2020]: Which formula for national happiness? *Socio-Economic Planning Sciences*. Vol. 70. June. pp. 100688. <http://dx.doi.org/10.1016/j.seps.2019.02.003>
- TOMANEY, J. [2017]: Region and place III: Well-being. *Progress in Human Geography*. Vol. 41. Issue 1. pp. 99–107. <http://dx.doi.org/10.1177/0309132515601775>
- TÓTH G. [2013]: *Az elérhetőség és alkalmazása a regionális vizsgálatokban*. Műhelytanulmányok 1. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest.
- TOV, W. – DIENER, E. [2009]: Culture and subjective well-being. In: Diener E. (ed.): *Culture and Well-Being. Social Indicators Research Series*. Vol. 38. Springer. Dordrecht http://dx.doi.org/10.1007/978-90-481-2352-0_2
- TSAI, M. C. [2011]: If GDP is not the answer, what is the question? The juncture of capabilities, institutions and measurement in the Stiglitz-Sen-Fitoussi Report. *Social Indicators Research*. Vol. 102. Issue 3. pp. 363–372. <http://dx.doi.org/10.1007/s11205-011-9839-0>
- UTASI Á. (szerk.) [2007]: *Az életminőség feltételei*. Műhelytanulmányok 1. MTA Politikai Tudományok Intézete. Budapest.
- VEENHOVEN, R. [1991]: Questions on happiness: Classical topics, modern answers, blind spots. In: Strack, F. – Argyle, M. – Schwarz, N. (eds.): *Subjective Well-Being an Interdisciplinary Perspective*. Pergamon Press. Oxford.
- VEENHOVEN, R. – HAGERTY, M. [2006]: Rising happiness in nations 1946–2004: A reply to Easterlin. *Social Indicators Research*. Vol. 79. April. pp. 421–436. <http://dx.doi.org/10.1007/s11205-005-5074-x>
- VEENHOVEN, R. [2011]: *Trend Average Happiness in Nations 1946–2010: How Much People Like the Life They Live*. Trend Report on Average Happiness. World Database of Happiness, Happiness in Nations. Erasmus University. Rotterdam.
- VEENHOVEN, R. – VERGUNST, F. [2014]: The Easterlin illusion: Economic growth does go with greater happiness. *International Journal of Happiness and Development*. Vol. 1. No. 4. pp. 311–343. <http://dx.doi.org/10.1504/IJHD.2014.066115>
- VIZI I. – KULCSÁR L. – OBÁDOVICS Cs. [2019]: A földrajzi és a kulturális távolság kapcsolata – Milyen messze van valójában a fertői Esterházy-kastély? *Földrajzi Közlemények*. 143. évf. 1. sz. 24–34. old. <https://doi.org/10.32643/fk.143.1.3>
- VLAEV, I. – ELLIOTT, A. [2014]: Financial well-being components. *Social Indicators Research*. Vol. 118. No. 3. pp. 1103–1123. <http://dx.doi.org/10.1007/s11205-013-0462-0>
- WELCH, R. V. [1984]: The meaning of development: Traditional view and more recent ideas. *New Zealand Journal of Geography*. Vol. 76. Issue 1. pp. 2–4. <https://doi.org/10.1111/j.0028-8292.1984.tb00153.x>
- WHO (WORLD HEALTH ORGANIZATION) [2020]: *Basic Documents – Forty-ninth Edition 2020*. Geneva. https://apps.who.int/gb/bd/pdf_files/BD_49th-en.pdf
- WORLD HAPPINESS REPORT [2019]: *Sustainable Development Solutions Network*. New York.
- ZSOM B. [2015]: A jóllét mérése hátrányos helyzetű régiókban. *Területi Statisztika*. 55. évf. 3. sz. 273–287. old.